

De representatie van de islam en moslims in Nederlandse kranten in de periode 2017 – 2019

Een kwalitatief onderzoek naar recente berichtgeving over Nederlandse
discussies over de islam en moslims.

Naam student: Anne van Haaften

Studentnummer: 479541

Thesisbegeleider: Dr. Jacco van Sterkenburg

Master Media Studies - Media & Creative Industries
Erasmus School of History, Culture and Communication
Erasmus University Rotterdam

Master Thesis

26 juni 2019

De representatie van de islam en moslims in Nederlandse kranten in de periode 2017 – 2019

ABSTRACT

In deze masterthesis wordt gekeken naar de representatie van de islam en moslims in Nederlandse kranten. De sociale groep van moslims wordt regelmatig negatief gerepresenteerd door zowel internationale als Nederlandse media. Veel onderzoek naar de representatie van de islam en moslims in de media is gedateerd en kijkt niet specifiek naar binnenlandse discussies rondom de islam en moslims. Om deze reden staat in de onderzoeksvraag centraal hoe de islam en moslims worden gerepresenteerd in recente nieuwsartikelen (28 februari 2017 – 28 februari 2019) over binnenlandse discussies in Nederlandse kranten. Krantenartikelen over de volgende drie onderwerpen zijn meegenomen: moskeeën, de hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen. Door middel van een kwalitatieve inhoudsanalyse (thematische analyse) zijn in totaal 45 artikelen geanalyseerd uit de vier grootste kranten: *De Telegraaf*, *de Volkskrant*, het *NRC Handelsblad* en het *Algemeen Dagblad*. De artikelen zijn verzameld via de online database LexisNexis.

De resultaten van dit onderzoek tonen aan dat er binnen de berichtgeving over moskeeën een negatief discours heerst, terwijl er binnen de berichtgeving over de hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen zowel een positief als negatief discours naar voren komt. Dit laat zien dat Nederlandse kranten twee van de drie onderwerpen op ambivalente manier belichten. Concluderend kan er worden gesteld dat er binnen de krantenartikelen processen van *Othering* te herkennen vallen, voornamelijk binnen artikelen over de bouw en financiering van moskeeën. Echter komt dit ook naar voren binnen artikelen over de hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen, onder andere doordat negatieve geluiden vanuit de maatschappij worden meegenomen door de kranten. Daarnaast wordt het dragen van de hoofddoek op de werkvloer samen met islamitische feestdagen gerepresenteerd als ofwel onderdeel van de Nederlandse samenleving ofwel iets cultureel afwijkends. Tot slot geven de kranten in de berichtgeving wel een stem aan de sociale groep van moslims door ze aan het woord te laten komen, maar slechts in beperkte mate.

KERNWOORDEN: *moslims, islam, representatie, etniciteit, krantenartikelen*

Inhoudsopgave

Abstract en kernwoorden

1. Inleiding	5
1.1 Internationaal onderzoek naar de islam in de media	5
1.2 Nederlands onderzoek naar de islam in de media	6
1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen	7
1.4 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie	8
1.5 Leeswijzer	9
2. Theoretisch kader	10
2.1 Representatie	10
2.2 Stereotypen	11
2.3 Religie en etniciteit	12
2.4 Racialization/ethnization of Islam	14
2.5 Oriëntalisme en islamofobie	15
2.6 Islam in de media	18
2.6.1 Het Oriëntalisme in de media	20
2.6.2 Reacties op de mediarepresentatie	21
2.6.3 Tegengeluiden in de media	23
2.7 Islam in de Nederlandse media	23
2.8 Deelconclusie	25
3. Methode	26
3.1 Kwalitatieve inhoudsanalyse	26
3.2 De selectie van de onderwerpen	26
3.3 Dataverzameling en aantal artikelen	28
3.4 Operationalisering	30
3.5 Thematische analyse	31
3.6 Betrouwbaarheid en validiteit	32
4. Resultaten	35
4.1 De bouw of financiering van Nederlandse moskeeën als bron van zorg	35

4.1.1 Zorgen over de financiering van Nederlandse moskeeën door het buitenland	35
4.1.2 Zorgen over orthodoxe stromingen binnen Nederlandse moskeeën	37
4.1.3 Nieuwe moskeeën zijn niet welkom	39
4.1.4 Tegengeluiden	39
4.2 <i>Het dragen van een hoofddoek op de werkvloer: ambiguïteit en tegenstrijdigheid</i>	41
4.2.1 Een hoofddoek ‘past’ niet op de werkvloer	42
4.2.2 Haatdragende reacties en ongemakkelijke gevoelens van burgers	44
4.2.3 Tegengeluiden	44
4.3 <i>Tegenstrijdigheid over islamitische feestdagen in Nederland</i>	45
4.3.1 Islamitische feestdagen in combinatie met presteren en aanwezigheid op school	46
4.3.2 Islamitische feestdagen in combinatie met functioneren op de werkvloer	47
4.3.3 Geloof moet losstaan van politiewerk	48
4.3.4 Nederland hoeft geen nationale vrije dag voor het Suikerfeest	48
4.3.5 Begrip voor islamitische feestdagen	49
4.3.6 Tegengeluiden	50
5. Conclusie en discussie	52
5.1 <i>Beantwoording onderzoeksvraag en deelvragen</i>	52
5.2 <i>Koppeling met literatuur</i>	54
5.3 <i>Maatschappelijke implicaties</i>	58
5.4 <i>Beperkingen en aanbevelingen voor vervolgonderzoek</i>	59
Literatuurlijst	61
Bijlage 1	66
Bijlage 2	69

1. Inleiding

In Nederland leven ongeveer 750.000 moslims (Waardenburg, 2011) die een religie aanhangen die volgens d'Haenens en Bink (2007) regelmatig geassocieerd wordt met onderdrukking van vrouwen, gebrek aan democratische waarden en ouderwetse gebruiken. De islam is een van de snelst groeiende religies in de wereld en een op de vijf mensen in de wereld hangt deze religie aan (Watt & Welch, 1968). Moslims geloven in Allah als God en zien Mohammed als de boodschapper van God. De Koran is het heilige boek en moslims geloven dat dit de onveranderde en laatste openbaring van God is (Watt & Welch, 1968). De islam wordt regelmatig in de media belicht, waarbij de media vaak op een bepaalde manier betekenis geven aan de islam. Volgens Akbarzadeh en Smith (2005) spelen de media, zoals televisie, tijdschriften en kranten, een rol in het creëren van associaties met de islam. Zo associëren ze moslimmannen vaak met witte gewaden, lange baarden en machinegeweren en beschouwen ze moslimvrouwen als ongeschoold met traditionele kleding, zoals hijabs en boerka's. Hierbij negeren de media de diversiteit van de islamitische gebruiken en moslims (Akbarzadeh & Smith, 2005).

1.1 Internationaal onderzoek naar de islam in de media

Internationaal is er al veel onderzoek uitgevoerd naar de representatie van de islam in de media. Zo toont onderzoek van Saeed (2007) aan dat Britse moslims worden gerepresenteerd als *the Other*. Dit houdt in dat ze niet worden gezien als Brits, maar juist als buitenlands, terwijl ze wel Brits burgerschap hebben. Volgens Said (1978) zorgt westerse representatie ervoor dat de islam wordt afgebeeld als anders dan de norm. Sinds de aanslagen van 9/11 beelden de Amerikaanse media moslims volgens Powell (2011) relatief vaak op een negatieve manier af door de islam te linken aan terrorisme. Hierdoor ontstaat volgens Powell (2011) binnen Amerika een cultuur met angst voor de islam. Volgens Ibrahim (2010) bestaat er niet zoiets als objectieve verslaggeving van de islam, niet in Amerika en niet in de rest van de wereld.

Daarnaast hebben Australische onderzoekers aangetoond dat Australische kranten zorgen voor stereotyperende beelden van de islam (Akbarzadeh & Smith, 2005). Zo geven ze een eenzijdig beeld van de islam met weinig informatie over islamitische overtuigingen die juist terrorisme of de mishandeling van vrouwen veroordelen. Dit leidt ertoe dat mensen die

onvoldoende kennis van de islam hebben vooral negatieve informatie en angstaanjagende beelden van moslims tegenkomen en deze onthouden (Akbarzadeh & Smith, 2005). Naast de westerse media maakt ook de Egyptische filmwereld een onderscheid tussen 'wij' (de Egyptenaren) en 'zij' (de islam) (Khatib, 2006). Egypte beschouwt dit religieuze aspect (de islam) niet als onderdeel van de Egyptische cultuur, terwijl het merendeel van de Egyptenaren islamitisch is (Khatib, 2006).

1.2 Nederlands onderzoek naar de islam in de media

Niet alleen internationaal is er veel onderzoek uitgevoerd naar de islam in de media, maar ook binnen Nederland. Dit is relevant, omdat Scholten en Holzhacker (2009) aantonen dat moslims sinds deze eeuw vaak als etnische minderheid worden gezien binnen de Nederlandse samenleving. De media geven vaak de multiculturele samenleving, en meer in het bijzonder islamitische groepen, de schuld van eventuele problemen in de samenleving (d'Haenens & Bink, 2007). Onderzoek van d'Haenens en Bink (2007) toont dat Turkse en Marokkaanse etnische groepen in kranten samen onder het label 'moslims' worden geplaatst en dat ze vaak worden voorgesteld als cultureel afwijkend en een bedreiging vormen voor de 'Nederlandse manier van leven'. In die zin zijn moslims dus niet alleen een religieuze groep, maar ook een etnische groep.

Shadid (2005) is een Nederlandse wetenschapper die onderzoek heeft gedaan naar de berichtgeving van de westerse media, waaronder Nederland, over moslims en de islam. Hij concludeert het volgende: "Recent onderzoek in Europa en Amerika toont duidelijk aan dat er nog steeds iets schort aan de manier waarop de media over de islam, moslims en allochtonen in het algemeen rapporteren" (p. 343).

Zoals 9/11 in Amerika een belangrijke impact had op het versterken van de negatieve berichtgeving over de islam, had in Nederland de moord op Theo van Gogh in 2004 deze zelfde impact. Volgens d'Haenens en Bink (2007) wordt de buitenlandse islam vaker geassocieerd met terrorisme dan de Nederlandse islam, maar sinds de moord wordt er negatiever geschreven over Nederlandse moslims dan daarvoor. Said (2008) stelt dat de Amerikaanse en westerse media (historistische) gebeurtenissen gebruiken om hun aandacht te richten op de islam. Een verklaring hiervoor kan zijn dat men zich na de moord op Theo van Gogh of de aanslagen van 9/11 bedreigd voelt, waardoor een wij-zij tegenstelling ontstaat.

1.3 Onderzoeksvraag en deelvragen

Voorgaand onderzoek naar de mediarepresentatie van de islam en moslims focust vooral op de berichtgeving na gebeurtenissen zoals 9/11 (Powell, 2011; Whitaker, 2002) of de algemene berichtgeving over de islam door westerse landen (Akbarzadeh & Smith, 2005; d'Haenens & Bink, 2007; Saeed, 2007; Shadid, 2005). Er is dus al veel onderzoek uitgevoerd, ook binnen Nederlandse context, maar dit is relatief gedateerd, waardoor over de recente berichtgeving niet zoveel bekend is. Het is relevant om juist de recente berichtgeving over de islam en moslims te onderzoeken binnen Nederland, omdat er in de afgelopen jaren redelijk wat discussies zijn geweest rondom de islam en moslims. Daarom wordt onderzocht welke Nederlandse discussies recentelijk in de media hebben gespeeld.

Op basis van deze literatuur staat de volgende onderzoeksvraag centraal: *Hoe worden de islam en moslims gerepresenteerd in recente nieuwsartikelen (28 februari 2017 – 28 februari 2019) binnen Nederlandse kranten?* De islam is een breed onderwerp en voor dit onderzoek ligt de focus niet alleen op de representatie van moslims, maar ook op de representatie van religieuze kenmerken van de islam. Hiervoor is gekozen, omdat zowel de berichtgeving over moslims als over de islam waarschijnlijk de beeldvorming over de sociale groep van moslims bepaalt. Moslims worden namelijk geassocieerd met zowel religie als etniciteit (d'Haenens & Bink, 2007).

Nederlandse discussies waarover krantenartikelen geanalyseerd worden in dit onderzoek, zijn de zogenaamde hoofddoekjesdiscussie over het al dan niet dragen van een hoofddoek op de werkvloer door moslimvrouwen, discussies over het gebedshuis (de moskee) en discussies over islamitische feestdagen zoals de Ramadan en het Suikerfeest. Deze onderwerpen domineerden de Nederlandse media de afgelopen jaren en dit onderzoek is geïnteresseerd in de berichtgeving over de islam en moslims in Nederland. Dit is gebaseerd op literatuur van Ruigrok en Atteveldt (2007) die stellen dat na de moord op Theo van Gogh de Nederlandse pers vooral de aandacht focust op binnenlandse problemen met moslims. Deze binnenlandse problemen worden belangrijker voor de Nederlandse pers en eerder onderzoek heeft dit nog niet belicht. Vandaar dat de focus van dit onderzoek ligt op Nederlandse discussies rondom de islam en moslims.

De hoofddoekjesdiscussie wordt gekenmerkt door voor- en tegenargumenten voor een verbod op het dragen van de hoofddoek onder moslimvrouwen. Discussies rondom moskeeën betreffen de bouw of financiering van het gebedshuis. Discussies rondom de

Ramadan en het Suikerfeest betreffen het rekening houden van scholen of werkgevers met deze feestdagen. Deze discussies en de legitimatie voor de selectie van deze specifieke discussies worden in de methode uitgebreider beschreven. De onderzoeksvraag wordt beantwoord middels een kwalitatieve inhoudsanalyse en is vervolgens onderverdeeld in de volgende deelvragen:

1. *Hoe worden de islam en moslims gerepresenteerd in krantenartikelen over de bouw en financiering van moskeeën?*
2. *Hoe worden de islam en moslims gerepresenteerd in krantenartikelen over het al dan niet dragen van een hoofddoek op de werkvloer door moslimvrouwen?*
3. *Hoe worden de islam en moslims gerepresenteerd in krantenartikelen over islamitische feestdagen?*

1.4 Maatschappelijke en wetenschappelijke relevantie

Het is maatschappelijk relevant om te kijken naar de representatie van de islam in Nederlandse kranten, omdat de islam vooral negatief in het nieuws komt (Akbarzadeh & Smith, 2005; d'Haenens & Bink, 2007; Powell, 2011; Shadid, 2005). De laatste jaren zijn moslims wederom het onderwerp van veel mediaberichtgeving. Deze berichtgeving bereikt veel Nederlanders, waarbij journalisten een grote rol spelen bij de representatie van de islam. De bevindingen uit dit onderzoek kunnen worden gebruikt door nieuwsproducenten en zijn praktisch relevant voor toekomstige journalisten. Zo is het relevant dat ze zich bewust zijn van de manier waarop zij berichten over de islam in Nederland, omdat representatie in de media van groot belang is bij de manier waarop er waarde wordt gegeven aan de islam en moslims.

Het is wetenschappelijk relevant om Nederlandse discussies te belichten, omdat veel onderzoek internationaal is uitgevoerd (Akbarzadeh & Smith, 2005; Khatib, 2006; Powell, 2011; Saeed, 2007). Ahmed en Matthes (2017) beargumenteren dat het huidige wetenschapsveld over de islam vooral heeft gekeken naar Engelstalige mediabronnen en dat toekomstig onderzoek zich meer moet richten op niet-Engelstalige mediabronnen. Op deze manier kan er een beter overzicht worden gegeven van de manier waarop er in andere talen wordt bericht over de islam, waarbij Nederland als voorbeeld genoemd wordt. Bovendien gaan uitgevoerde onderzoeken binnen Nederland niet over de berichtgeving van

de laatste paar jaren (d'Haenens & Bink, 2007; Shadid, 2005). Dit onderzoek bouwt voort op resultaten uit voorgaande onderzoeken en vult deze verder aan door de recente berichtgeving te onderzoeken. Dit onderzoek draagt bij aan het wetenschapsveld over de islam en etniciteit door de berichtgeving van meerdere onderwerpen te analyseren die in de Nederlandse context spelen. Op deze manier wordt er bijgedragen aan de kennis over de benadering van de islam door Nederlandse nieuwsmedia.

1.5 Leeswijzer

Zojuist is in de inleiding het onderwerp 'islam in de media' geïntroduceerd, net als de onderzoeksvraag en de deelvragen. Dit onderzoek vervolgt zich met een theoretisch kader waarin de belangrijkste concepten worden uitgewerkt, waaronder representatie, discours, stereotypen, religie en etniciteit. Daarnaast worden wetenschappelijke onderzoeken aangehaald die meer inzicht geven in de manier waarop de media berichten over de islam en die een bredere context vormen bij de onderzoeksvraag. Vervolgens wordt in de methode de keuze voor de kwalitatieve inhoudsanalyse verantwoord, waarbij de dataverzameling van de krantenartikelen uitgebreid wordt beschreven.

In de resultatensectie worden de belangrijkste uitkomsten van dit onderzoek besproken en worden bevindingen geïllustreerd aan de hand van citaten uit de data. De resultaten worden besproken aan de hand van de dominante thema's die uit het coderen naar voren zijn gekomen. In de conclusie en discussie wordt antwoord gegeven op de onderzoeksvraag en de drie deelvragen en worden de resultaten gekoppeld aan de eerder besproken theorie. Er wordt besproken of de resultaten van dit onderzoek wel of niet in lijn zijn met de resultaten uit eerdere onderzoeken. Daarnaast wordt er kritisch gereflecteerd op het uitgevoerde onderzoek en worden er aanbevelingen voor toekomstig onderzoek gedaan.

2. Theoretisch kader

2.1 Representatie

De representatie van de islam is een belangrijk onderwerp binnen dit onderzoek; om deze reden begint dit theoretisch kader met het bespreken van de term 'representatie'. Hoewel het lastig is om een duidelijke definitie van representatie te vinden, heeft 'representatie' binnen dit onderzoek betrekking op representatie in de media. Volgens Stuart Hall (1997) is representatie een essentieel onderdeel bij het proces van het produceren en uitwisselen van betekenis tussen leden van een cultuur. Taal wordt namelijk gebruikt om de wereld te representeren, waarbij Hall (1992) discours ziet als het systeem van representatie. Hall (1992) omschrijft discours als een groep uitspraken die gebruikt wordt om met een bepaald soort kennis over een onderwerp te praten (Hall, 1992). De discourses die binnen een cultuur circuleren, zijn afhankelijk van de betekenis die verschillende groepen of afbeeldingen hierbinnen hebben (Hall, 1997). Zo bestaan er volgens Waardenburg (2011) in de Nederlandse samenleving onderliggende discourses over de islam, die vaak gebaseerd zijn op een scheiding tussen de sociale groep van moslims en niet-moslims.

Volgens Hall (1978) zijn de media 'een machine van representatie' die bepalen wat en wie gerepresenteerd wordt en wie routinematig wordt buitengesloten. Ook het weergeven van dingen, mensen, gebeurtenissen en relaties valt onder representatie (Hall, 1978). Belangrijk is dat representatie een bepaalde versie van de werkelijkheid is, doordat een journalist put uit bepaalde discourses waarbij hij andere laat liggen. Hierdoor vindt representatie op een zekere manier plaats, omdat dit wordt bepaald door de discourses uit de samenleving die een journalist tot zijn beschikking heeft. Dit kan vervolgens de perceptie van de lezer vormen en houdt dus in dat gepubliceerde artikelen niet de werkelijkheid bevatten (Campbell, 1995).

Representaties zijn volgens Hall (1992) niet onschuldig, omdat er binnen het systeem van representatie op een bepaalde manier verbanden worden gelegd of vergelijkingen worden gemaakt tussen sociale groepen. Volgens Hall (1992) worden in de heersende discours bepaalde groepen positiever gerepresenteerd dan andere groepen, waardoor binnen een samenleving een 'machtsrelatie' ontstaat die hiërarchieën in de samenleving versterkt. Hierbij komt de ene groep boven de andere groep te staan (Hall, 1992). Mensen maken gebruik van de specifieke woorden of beelden die in een mediaboodschap zitten om

de wereld te begrijpen, waardoor ideeën over sociale groepen binnen het media discours kunnen bepalen hoe mensen tegen anderen aankijken (Hall, 1997). Zo kunnen de representaties van de sociale groep van moslims mede bepalen hoe mensen naar deze groep kijken en brengen deze representaties consequenties met zich mee.

2.2 Stereotypen

Representaties maken veelal gebruik van stereotypen. Stereotypen worden eigenlijk gebruikt om de complexiteit van de wereld te vereenvoudigen en te categoriseren (Rich, 1979). Ze helpen de wereld te vereenvoudigen, omdat ze vergemakkelijken welke kenmerken aan sociale groepen of personen worden toegekend en herinnerd blijven (Rich, 1979). Stereotypen zijn dus eigenlijk een cluster van kenmerken, maar deze hoeven niet waar te zijn (Rich, 1979). Voorbeelden van stereotypen die vaak worden gelinkt aan de islam en moslims zijn de moslim als terrorist of het categoriseren van alle mensen uit het Midden-Oosten als moslims (Akbarzadeh & Smith, 2005). Akbarzadeh en Smith (2005) stellen dat deze stereotyperingen gevolgen met zich meebrengen, doordat asielzoekers uit het Midden-Oosten of moslimlanden door hun etnische en religieuze identiteit bijvoorbeeld sneller gezien worden als terroristische verdachten.

Meer voorbeelden van stereotypen komen uit het onderzoek van Whitaker (2002). Hij heeft onderzocht hoe de Britse pers na 9/11 berichtte over de islam, waarbij terugkerende stereotypen te herkennen zijn. Moslims worden volgens Whitaker (2002) als intolerant omschreven met woorden als 'streng' en 'hard' en volgens hem suggereert dit dat men niet verwacht dat moslims ook plezier hebben. Geweld wordt volgens Whitaker (2002) gerelateerd aan terrorisme en wordt samen met vrouwenhaat vaak gezien als een werkelijke eigenschap van moslimmannen. Hij stelt dat deze stereotypering komt doordat journalisten en columnisten te weinig aandacht besteden aan feiten over de islam en dat ze vooral sterk hun mening laten horen.

Dunn (2001) benoemt dat de stereotypen 'intolerant', 'vrouwenhater' en 'vreemd' in relatie tot moslims met zich meebrengen dat in Sydney (Australië) een discours tot stand is gekomen die tegen de bouw van nieuwe moskeeën is. Dit kwam niet alleen door de stereotypen in de media, maar ook doordat deze media discoursen de al bestaande ideeën in de Australische samenleving over de islam versterkten (Dunn, 2001). Voorbeelden van klachten tegen de bouw van moskeeën zijn dat ze volgens buurtbewoners te veel lawaai

maken, dat ze de buurt 'overnemen' en dat ze de 'manier van leven' veranderen (Dunn, 2001). De zorgen van de buurtbewoners leidden ertoe dat de lokale autoriteiten besloten om de moskeeën niet te laten bouwen (Dunn, 2001). Toch zijn er ook voorstanders die tolerant zijn tegenover moslims en de bouw van nieuwe moskeeën en die het niet eens zijn met de heersende discours (Dunn, 2001). Andere tegengeluiden komen van islamitische organisaties die benadrukken dat moskeeën vredige gebedshuizen zijn en dat moslims, net als Christenen, familie-georiënteerde waarden hebben (Dunn, 2001).

2.3 Religie en etniciteit

Zoals eerder benoemd, is de islam een van de snelst groeiende religies in de wereld (Watt & Welch, 1968) en zijn moslims aanhangers van deze religie. Volgens Akbarzadeh en Smith (2005) worden moslims veelal niet als religieuze, maar als etnische groep gezien en beschouwen mensen in een samenleving vaak alle Arabieren als moslim, terwijl dit niet altijd daadwerkelijk het geval is. Formeel is de islam dus een religieuze groep die bestaat uit moslims, maar er wordt ook gesproken van moslims als etnische minderheidsgroep. Bloul (2008) spreekt zelfs van *ethno-religion*, omdat religieuze verschillen ten grondslag liggen aan moslims als etnische minderheidsgroep. Etniciteit refereert aan culturele kenmerken (Bloul, 2008) en de sociale groep van moslims wordt vaak in verband gebracht met specifieke culturele kenmerken. Binnen de Nederlandse samenleving worden moslims vaak gezien als een etnische groep met 'culturele' problemen, waarbij het specifiek gaat over de islam als antidemocratische religie (Essed & Trienekens, 2008).

Deze focus op de islam in het politieke debat rond de multiculturele samenleving is niet altijd zo geweest. Er zijn binnen de Nederlandse samenleving door de tijd heen verschuivingen geweest in welke groep als etnische minderheid werd gezien (Scholten & Holzacker, 2009). Eerst werden vooral postkoloniale migranten als etnische minderheid gezien, zoals mensen van Molukse en Surinaamse afkomst en migranten uit de Nederlandse Antillen. Dat moslims als etnische minderheid beschouwd worden, hangt samen met meerdere gebeurtenissen, zoals de politicus Pim Fortuyn die de islam een "achterlijke" cultuur noemt, de aanslagen van 9/11, een terroristische moord op een Nederlandse filmmaker en de moord op Theo van Gogh (Scholten & Holzacker, 2009).

Nederland kenmerkt zich als multiculturele samenleving (Meijer & de Bruin, 2003). De term 'multicultureel' in relatie tot 'culturele identiteit' is belangrijk in het begrip van

de rol van de media bij representaties van etnische minderheidsgroepen (Saeed, 2007). Voor dit onderzoek is het daarom van belang om te weten wat de positie van moslims binnen de multiculturele samenleving in Nederland is. Vink (2007) stelt dat Nederland lange tijd voorstander was van een multiculturele samenleving en van culturele diversiteit. Echter is dit volgens hem vandaag de dag niet meer het geval, waarvoor hij diverse oorzaken noemt. Volgens Vink (2007) heeft de politicus Pim Fortuyn, die sprak van een “islamisering van onze cultuur”, hier de meeste invloed op gehad. Hij noemt daarnaast tevens vier andere gebeurtenissen die hebben bijgedragen aan een ander gedachtegoed over de multiculturele samenleving, namelijk: de al eerder genoemde moord op Theo van Gogh, de destijdsse politicus Ayaan Hirsi Ali die doodsbedreigingen kreeg na haar campagne tegen zekere aspecten van de islamitische cultuur, de eerdere minister voor Vreemdelingenzaken en Integratie (Rita Verdonk) die een sterke mening had over immigratie en integratie en tot slot de politicus Geert Wilders die met zijn politieke partij een sterke anti-immigratie en anti-islam agenda nastreeft.

De eerste drie gebeurtenissen vonden meer dan tien jaar geleden plaats, maar Geert Wilders is nu nog steeds actief binnen de Nederlandse politiek. Ook de in 2016 opgekomen politieke partij ‘Forum voor Democratie’ van Thierry Baudet richt zich op een integratiebeleid tegen de islam, doordat volgens hem door de komst van islamitische immigranten bevolkingsgroepen in de samenleving tegenover elkaar zijn te komen staan (Forum voor Democratie, 2019). Volgens Vink (2007) zorgden deze gebeurtenissen niet voor een nieuw debat over het integratiebeleid, maar legden ze hier wel meer druk op. Dit leidde er uiteindelijk toe dat er in Nederland een samenleving tot stand is gekomen waarin moslims zichzelf beter niet konden associëren met de islam als ze geaccepteerd wilden worden (Vink, 2007).

Niet alleen Nederland, maar ook andere landen in Europa willen het multiculturele aspect van de samenleving terugdringen en naar een meer mono-culturele samenleving gaan door middel van integratiemaatregelen (Fekete, 2004). Fekete (2004) spreekt zelfs van ‘het einde van multiculturalisme’, omdat er volgens haar sprake is van weinig tolerantie tegenover andere culturen in Europese landen, waaronder bijvoorbeeld Zweden, Noorwegen, Engeland, Frankrijk, Duitsland en Denemarken. In de binnenlandse berichtgeving in Europese landen wordt de multiculturele samenleving volgens Shadid (2005) door de media als een botsing tussen culturen gerepresenteerd. Daarnaast stelt

Lucassen (2005) dat Turkse en Marokkaanse groepen door het vasthouden aan het islamitische geloof als 'vreemder' worden gezien dan andere etnische groepen zoals de Surinaamse. Dit wordt nader toegelicht aan de hand van het concept *racialization/ethnization of Islam*.

2.4 Racialization/ethnization of Islam

Het concept *racialization/ethnization* kan verder verduidelijken waarom er op deze manier naar de islam en moslims wordt gekeken in Nederland. Dit concept omvat onopvallende, routinematige, onbewuste en alledaagse praktijken van raciale/etnische categorisering en stereotypering waardoor alledaags racisme genormaliseerd kan worden (Van Sterkenburg, Knoppers, & De Leeuw, 2012). Om dit concept verder toe te passen, wordt gebruikgemaakt van *racialization/ethnization of Islam*, wat gebaseerd is op Dunn, Klocker, en Salabay (2007) en Van Sterkenburg (2011).

Ethnization of Islam heeft volgens Van Sterkenburg (2011) te maken met het neerzetten van de islam als een obstakel voor integratie in de Nederlandse samenleving. Zo worden jonge Nederlandse Marokkaanse mannen vaak geassocieerd met islam en gerepresenteerd als een groep met culturele kenmerken die niet overeenkomen met de 'Nederlandse' cultuur en de Nederlandse samenleving verstoren. Hierbij gaat het dus om een generalisatie van moslims tot een etnische groep. Akbarzadeh en Smith (2005) gebruiken *racialization of Islam*, wat betekent dat juist de nadruk ligt op moslims als een 'ras', waarbij het gaat om stereotypering of vooroordelen ten aanzien van de islam en moslims (Dunn et al., 2007). Deze *racialization of Islam* is volgens Dunn et al. (2007) niet gebaseerd op biologische aspecten, maar op religie en cultuur. Volgens Dunn et al. (2007) komt deze vorm van racisme wel voort uit discriminatie op basis van huidskleur, maar heeft dit hedendaags racisme vooral betrekking op het beschouwen van de islam als inferieure cultuur. Dit houdt in dat er binnen een maatschappij onderscheid wordt gemaakt tussen moslims en niet-moslims (Dunn et al., 2007). Hoe Dunn et al. (2007) huidskleur definiëren blijft onduidelijk, maar Hopkins (2004) stelt dat een Arabisch uiterlijk (bijvoorbeeld een andere huidskleur, een baard of bepaalde kleding) regelmatig wordt geassocieerd met de term 'moslim'. Dit leidt er volgens Hopkins (2004) toe dat moslims kunnen worden waargenomen als een raciale groep.

Dunn et al. (2007) benoemen dat westerse moslims een belangrijke rol kunnen

spelen bij het tegengaan van *racialization of Islam*. Hopkins (2004) noemt hierbij drie manieren: via de media, door de algemene opvattingen die mensen over de islam hebben te verbeteren en door mensen te laten inzien dat er gesproken kan worden van een heterogene islam. Dit laatste houdt in dat er meer aandacht besteed wordt aan de culturele en religieuze heterogeniteit van de islam en dat niet aan elke aanhanger van de islam dezelfde (negatieve) kenmerken toebedeeld kan worden. Zo verschilt het beoefenen van de islam in Engeland en Australië volgens Hopkins (2004) al veel met elkaar en zal het erkennen van de diversiteit van de islam zorgen voor meer tolerantie. Als er wordt getoond dat de islamitische cultuur niet altijd ver afstaat van de nationale cultuur is het mogelijk dat samenlevingen zich meer openstellen tegenover moslims (Hopkins, 2004) en dat moslims niet worden gezien als 'andere' etnische of raciale groep.

Om via de media *racialization/ethnization of Islam* tegen te gaan, moeten volgens Shadid (2005) meer journalisten en redacteuren uit de etnische minderheidsgroep aangesteld worden. Op deze manier hebben zij meer toegang tot de media en kunnen ze een bijdrage leveren aan de manier waarop de media betekenis geven aan de islam en moslims. Zij weten vanuit eigen ervaring hoe het is om als moslim gezien te worden en putten uit andere discoursen. Bloul (2008) benoemt dat de media zorgvuldiger om moeten gaan met de manier waarop iets gezegd wordt, omdat volgens haar positieve of negatieve opmerkingen gevolgen hebben voor de etnisering van de islam. Zo kunnen bepaalde uitspraken de etnisering van de islam versterken. Volgens Bloul (2008) zorgen uitspraken over moslims en de integratie van moslims die gedaan worden door de media, door commentatoren of door mensen ervoor dat de afstand tussen westerse moslims en westerse meerderheidsgroepen vergroot wordt. Heeren en Zick (2014) stellen dat een gebrek aan kennis van journalisten over moslims en de islam een mogelijke reden kan zijn voor de misrepresentatie van deze onderwerpen in de media.

2.5 Oriëntalisme en islamofobie

Een belangrijk concept om de representatie van de islam en moslims nog verder te begrijpen, is het proces van *Othering* zoals beschreven door Said (1978). Dit komt voort uit het Oriëntalisme, waarbij het Westen gezien wordt als *the Occident* en het Oosten als *the Orient*. Hierbij is het Westen superieur aan het Oosten (Said, 1978). Het Oriëntalisme wordt ook gezien als een westerse stijl om te domineren en gezag over het Oosten te hebben

(Said, 1978). Hierbij gaat het om het promoten van het verschil tussen het bekende (Europa, het Westen, 'ons') en het onbekende (*the Orient*, het Oosten, 'zij' of *the Other*) (Said, 1985). De islam wordt hierbij *the Orient* gemaakt, ofwel *the Other*, door bijvoorbeeld negatieve publicaties over de islam in Amerikaanse boeken en media te verspreiden (Said, 2008). Het proces van *Othering*, zoals beschreven door Said, kan gezien worden als een historische westerse constructie van niet-westerse culturen die *the Other* worden gemaakt en gezien worden als vreemd, afstandelijk, verouderd, irrationeel, sensueel en passief (Said, 1978).

Processen van *Othering* vinden eigenlijk altijd plaats. Zo zegt Bloul (2008) dat de term etniciteit wordt gebruikt door mensen om 'andere' groepen mensen aan te duiden die (in hun perceptie) overeenkomstige culturele of biologische eigenschappen met elkaar delen. Het duidt op een tegenstelling tussen de niet-etnische 'ons' en de etnische 'ander' (Bloul, 2008). Dit is een tegenstelling die binnen het Oriëntalisme wordt gebruikt door westerse landen om niet-westerse culturen mee aan te duiden. Religie wordt gezien als onderdeel van de etnische identiteit, waarbij religieuze verschillen ten grondslag kunnen liggen aan de tegenstelling in wie als etnische minderheidsgroep wordt gezien (de 'ander') en wie als etnische meerderheidsgroep wordt gezien ('ons') (Bloul, 2008). Said (2008) stelt dat processen van *Othering* al ver terug in de tijd plaatsvonden, namelijk meer dan 1000 jaar geleden. Ook Aguayo (2009) zegt dat processen van *Othering* in de westerse geschiedenis te herkennen zijn in bijvoorbeeld schilderijen, advertenties, televisieprogramma's, films en literaire werken.

Islamofobie is tot slot ook een concept dat door wetenschappers wordt gebruikt om de toenemende betekenisgeving aan moslims die in het westen leven weer te geven (Akbarzadeh & Smith, 2005). Akbarzadeh en Smith (2005) stellen dat er in de Australische samenleving een angst bestaat voor een veronderstelde islamitische dreiging, omdat de islam zich niet zou conformeren aan de westerse manier van leven. Volgens Tibi (2010) heeft de stijgende migratie van 'arme mensen uit de islamitische wereld' naar Europa ervoor gezorgd dat het idee van een 'getto islam' onder de bevolking is ontstaan. Dit idee zou ervoor zorgen dat aanhangers van de islam minder succesvol integreren in de samenleving en heeft ertoe geleid dat moslims worden gezien als een etnische groep waarvoor een angst heerst (Tibi, 2010). Moslims worden gezien als een sociale groep die bijvoorbeeld niet dezelfde gedeelde waarden of dezelfde overtuigingen heeft als niet-moslims (Sardar, 1999). Ook dit laat weer zien dat de term 'moslims' niet alleen gaat over de

islam als religie, maar ook over moslims als etnische groep (Akbarzadeh & Smith, 2005). Volgens Saeed (2007) past islamofobie binnen het Oriëntalisme en ook Poole (2002) stelt dat islamofobie als een constructie van *the Other* hierbinnen past. Zoals eerder is benoemd door Dunn et al. (2007), stelt Saeed (2007) dat ook islamofobie niet is gebaseerd op huidskleur, maar op cultuur en religie.

Bloul (2008) stelt dat islamofobie gezien kan worden als een vorm van racisme tegen moslims en dat het hierdoor een bedreiging vormt voor de islam. In Australië zorgt de heersende islamofobie voor een aantal extreme incidenten zoals het verbranden van moskeeën of aanvallen tegen vrouwen die een hijab dragen (Bloul, 2008). Echter is de manier waarop de nationale media, zoals de radio, televisie en de gedrukte media, over de islam praten en hiermee bijdragen aan islamofobie volgens Bloul (2008) zorgwekkender. Het onderzoek van Bloul (2008) is relatief gedateerd, maar stelt dat islamofobie de afgelopen jaren is geëscaleerd. Een recent voorbeeld hiervan is de aanslag in Nieuw-Zeeland op twee moskeeën van afgelopen maart 2019 die door moslimleiders een gevolg van de heersende islamofobie wordt genoemd (Vreeken, 2019).

Volgens Ogan, Willnat, Pennington, en Basir (2014) is islamofobie in Nederland toegenomen sinds de komst van Geert Wilders en zijn argumenten tegen de immigratie van moslims naar Nederland. Ogan et al. (2014) stellen dat deze islamofobie samenhangt met de anti-moslim discours die in de media is terug te vinden. De media bieden verschillende denkbeelden, welke bij verschillende mensen anders kunnen uitwerken. Zo wakkert de berichtgeving in de media niet direct islamofobie aan bij mensen die moslims persoonlijk spreken (Ahmed en Matthes, 2017). Zij kunnen immers voor hun oordeel putten uit een ander discours dan het media discours. Daarnaast hangt islamofobie het meest samen met politiek conservatisme (Ogan et al., 2014). Mensen maken gebruik van verschillende kennisbronnen, waarbij islamofobie het meest wordt bevestigd bij mensen die politiek conservatief zijn. Dit houdt in dat iemand vanuit een politiek standpunt vindt dat moslimwaarden niet overeenkomen met de overtuigingen van de partij die diegene aanhangt waardoor deze persoon op een andere manier tegen de islam aankijkt (Ogan et al., 2014).

2.6 Islam in de media

Nu de belangrijkste begrippen, zoals representatie, stereotypen, religie en etniciteit zijn uitgewerkt, focust deze paragraaf zich op de manier waarop de islam in de media wordt gerepresenteerd. Volgens Akbarzadeh en Smith (2005) spelen, naast negatieve representaties van de islam en moslims in de media, sociale factoren ook een rol bij het creëren van dominante beelden en stereotypen en dragen deze bij aan de kennis van journalisten. Mensen creëren namelijk ook vanuit zichzelf en hun sociale omgeving verschillende betekenissen en representaties over de islam en moslims en deze zijn dus niet enkel afkomstig uit de media (Akbarzadeh & Smith, 2005).

Volgens Fekete (2004) gebruiken de media (en politici) de stereotypering over de moslimcultuur om op deze manier te benadrukken waarom de multiculturele samenleving onder druk ligt. Zo worden actuele discussies over multiculturaliteit uitgebreid belicht door de media. Fekete (2004) bespreekt in haar onderzoek dat er binnen meerdere Europese landen discussies hebben gespeeld rondom een verbod op het dragen van een hoofddoek door moslimvrouwen. Een voorbeeld hiervan is dat het sinds april 2004 in twee Duitse staten niet meer is toegestaan dat vrouwelijke moslimdocenten een hijab dragen tijdens werkuren. Dit werd namelijk gezien als het vasthouden aan de eigen cultuur (Fekete, 2004). Soortgelijke discussies spelen in België, Noorwegen en Zweden (Fekete, 2004). Daarnaast stelt Fekete (2004) dat regeringen en veiligheidsdiensten discussies voeren over de aanwezigheid van moskeeën. Zo zouden hier antiwesterse agenda's van 'buitenlandse imams' besproken worden die ontevreden islamitische jongeren kunnen beïnvloeden. De berichtgeving van de media over dit soort discussies rondom de islam en moslims leveren bepaalde ideeën aan op basis waarvan mensen een mening kunnen vormen.

Shadid (2005) noemt een aantal tekortkomingen in de berichtgeving van de westerse media over de islam, die als gevolg hebben dat het negatieve beeld van moslims wordt versterkt. Zo is er volgens hem sprake van een simplistische en afstandelijke representatie van de islam. Dit houdt in dat gebeurtenissen in een religieus kader worden geplaatst zonder verdere diepgang en dat de islam als oorzaak wordt gezien van problemen als armoede, werkeloosheid en snelle bevolkingsgroei in islamitische gebieden (Shadid, 2005). Daarnaast is er volgens Shadid (2005) sprake van het stigmatiseren en problematiseren van de groepen in kwestie, waarbij moslims omschreven worden als een probleemgroep. Shadid (2005) stelt ook dat de media bijdragen aan een etnische verdeling in de samenleving tussen

‘wij’ en ‘zij’. Hierbij wordt de ‘wij’-groep (het Westen) positief en de ‘zij’-groep (moslims) negatief beschreven (Shadid, 2005). Tot slot is er sprake van een verwaarlozing van islamitische deelname aan de media. Shadid (2005) stelt dat er gesproken kan worden van een minimale vertegenwoordiging van moslims in de mediasector. Hierdoor hebben zij weinig inbreng in het nieuws dat gepubliceerd wordt over de islam.

Ook een auteur als Gana (2008) geeft aan dat datzelfde wij-zij onderscheid al langer voorkomt in de Amerikaanse context. Zo wordt ‘Amerika’ al voor de aanslagen van 9/11 neergezet tegenover de islam, Arabieren en het Midden-Oosten in stripboeken, sitcoms, musicals en door de Hollywood filmindustrie. Daarnaast zegt Aguayo (2009) dat de Hollywood filmindustrie moslimmannen neerzet als gevaarlijk, niet-modern en onbeschaafd. Zo belichten bepaalde Hollywood films volgens Aguayo (2009) de ‘oorlog tegen de islam’ in het kader van ‘goed versus kwaad’, waarbij moslims worden afgebeeld als de slechterik. Ook Khatib (2006) stelt dat de filmindustrie in Hollywood vaak geen onderscheid maakt tussen een Arabier of moslim en hen allemaal als terrorist ziet.

Het onderzoek van Powell (2011) toont aan dat er verschil is in de manier waarop een niet-islamitische terrorist en een islamitische terrorist worden beschreven. Zo wordt een niet-islamitische terrorist beschreven op een menselijke manier door te benoemen dat diegene mentaal instabiel is en bezorgde familieleden heeft die niet begrijpen waarom hun familielid een terroristische aanslag heeft gepleegd (Powell, 2011). Deze aanslag zou een eenmalige en eenzame daad zijn van een individueel persoon, terwijl een terrorist met islamitische achtergrond wordt gelinkt aan religie en een terroristische groep en wordt gezien als een bedreiging voor de samenleving (Powell, 2011). Dit is slechts onderzocht voor de berichtgeving van Amerikaanse nieuwsmedia over aanslagen die na 9/11 plaatsvonden in Amerika. Powell (2011) stelt dat er niet direct gesproken kan worden van een model dat van toepassing op de wereldwijde mediaberichtgeving over terrorisme.

Martin en Phelan (2002) benoemen dat er vaak kritiek is geweest op de media discours rondom terrorisme, waarbij de media regelmatig bepaalde culturen een terroristisch label zouden geven. Zo zeggen ze over de mediarepresentatie van 9/11 dat de Amerikaanse televisie dit niet expliciet een ‘oorlog tegen de islam’ noemde, maar dat er door middel van framing al snel de conclusie werd getrokken dat deze aanslag gepleegd zou zijn door een persoon van islamitische afkomst (Martin & Phelan, 2002). Framing is een overtuigingstechniek waarvan journalisten op verschillende manieren gebruikmaken door

de nadruk te leggen op bepaalde aspecten (d'Haenens & Bink, 2007). Zo werd volgens Martin en Phelan (2002) vooral de nadruk gelegd op aspecten als fundamentalisme, radicalisme, jihad en extremisme, waardoor snel de conclusie werd getrokken dat dit samen zou hangen met de islam. Een relevant voorbeeld van framing is *Orientalist framing* (Mishra, 2007), dat gezien kan worden als een manier van representatie waarbij het proces van *Othering* plaatsvindt.

2.6.1 Het Oriëntalisme in de media

Het Oriëntalisme, zoals dit eerder is besproken in dit theoretisch kader, is ook te herkennen in media-uitingen. Zo zegt Powell (2011) dat het linken van de islam aan terrorisme in Amerikaanse nieuwsmedia bijdraagt aan het Oriëntalisme, omdat er angst voor *the Other* wordt gecreëerd. Bovendien is onderzocht hoe het Oriëntalisme te herkennen is binnen de representatie van moslimmannen en moslimvrouwen. Zo stelt Mishra (2007) dat moslimvrouwen in The New York Times voornamelijk worden afgebeeld als onderdrukte slachtoffers van gewelddadige moslimmannen die te zwak zouden zijn om voor zichzelf op te komen zonder hulp. Volgens Mishra (2007) draagt dit bij aan het beeld dat westerse landen vrouwen in moslimsamenlevingen moeten 'redden' door met moslimmannen te vechten. Nieuwsberichten waarin moslimvrouwen voor zichzelf opkomen en vragen voor rechtvaardigheid zonder hulp van het westen komen nauwelijks voor (Mishra, 2007). Wanneer vrouwen westerse kleding en waarden overnemen, worden ze neergezet als 'bevrijd' en 'modern', maar wanneer ze hun islamitische identiteit uiten, worden ze neergezet als 'onderdrukt' (Mishra, 2007). Mishra (2007) beargumenteert dat dit binnen het kader van Oriëntalisme past, doordat het westen zichzelf als 'modern' land superieur voelt aan de 'niet-moderne' moslimsamenlevingen. Het onderzoek van Mishra (2007) focust zich echter alleen op artikelen die in de drie jaren na 9/11 zijn verschenen en die expliciet de termen 'moslimman' of 'moslimvrouw' noemen. In het onderzoek is niet gekeken naar specifieke gebeurtenissen, omdat alle artikelen die deze twee termen noemen, zijn meegenomen. De dataset van het onderzoek is hierdoor beperkt en Mishra (2007) raadt aan om in het vervolg artikelen te selecteren op basis van een bepaalde gebeurtenis of onderwerp.

Ook tegenwoordig zien we deze processen van *Othering* terug. Zo tonen Heeren en Zick (2014) aan dat moslimvrouwen in de Duitse media veelal worden afgebeeld met een

sluier, hoofddoek of boerkajurk. Moslims die deelnamen aan het onderzoek van Heeren en Zick (2014) vinden dat moslimvrouwen hierdoor in de media als 'abnormaal' en 'onderdrukt' worden neergezet. Volgens hen bepalen journalisten op deze manier hoe een moslimvrouw eruitziet en schetst dit het beeld dat vrouwelijke moslims inferieur zijn aan en afhankelijk zijn van hun mannen (Heeren & Zick, 2014). Dit draagt bij aan het proces van *Othering* doordat er op deze manier onderscheid wordt gemaakt tussen moslims en niet-moslims en doordat moslimvrouwen de positie van *the Other* krijgen (Heeren & Zick, 2014).

De redacteuren en journalisten van het onderzoek van Heeren en Zick (2014) geven aan dat zij processen van *Othering* herkennen in de mediarepresentatie van moslims. De geïnterviewde journalisten geven aan dat zij ook wel weten dat de islam lang niet altijd als een oorzaak voor incidenten gezien kan worden, maar ze vinden tegelijkertijd dat het heel normaal is om wel de islam als geloof bij die incidenten te benoemen. De journalisten weten dus wel degelijk dat de islam niet per se de oorzaak is, maar conformeren zich wel aan de (Duitse) media discours waarbinnen het als 'gewoon' wordt gezien om de islam te benoemen (Heeren & Zick, 2014). Volgens Heeren en Zick (2014) kan er gesproken worden van een situatie waarin dezelfde journalisten die het niet eens zijn met de mediarepresentatie van moslims en de islam degene zijn die het nieuws produceren. Binnen dit onderzoek wordt onderzocht of en hoe het concept van de islam en moslims als *the Other* ook te herkennen is in Nederlandse krantenartikelen.

2.6.2 Reacties op de mediarepresentatie

De representaties van de islam in de media brengen ook reacties van moslims met zich mee. Zo zeggen Ahmed en Matthes (2017) dat moslims het gevoel krijgen dat de media vooringenomen bericht over hen, waardoor ze niet het gevoel krijgen dat ze onderdeel uitmaken van de maatschappij. Dunn et al. (2007) stellen dat de mediarepresentatie in Australië ervoor zorgt dat er een situatie gecreëerd wordt waarin Australische moslims gezien worden als degenen met een minder burgerschap dan Australische niet-moslims. Een andere consequentie is dat jonge moslimvrouwen door bepaalde representaties in de media in een soort van tweestrijd terechtkomen bij het vormen van hun eigen identiteit (Dwyer, 1998). Een voorbeeld hiervan is de keuze tussen het dragen van 'etnische/traditionele' kleding of 'moderne/westerse' kleding. Door bepaalde representaties in de media brengen beide kledingstijlen namelijk andere reacties met zich mee. Zo wordt er bijvoorbeeld minder

snel van moslimvrouwen verwacht dat zij ‘westerse’ kleding dragen (Dwyer, 1998). Hierdoor krijgen zij het gevoel dat ze zich constant moeten verantwoorden tegenover de verwachtingen die men van hen heeft (Dwyer, 1998).

Een andere reactie komt uit het onderzoek van Hopkins (2004). Dit toont aan dat jonge moslimmannen vinden dat de media, waaronder bepaalde tv-programma's en kranten moslims onjuist representeren. Zo zeggen zij dat de uitdrukking ‘moslimterrorist’ niet terecht gebruikt wordt, omdat een echte moslim volgens hen geen terrorist kan zijn (Hopkins, 2004). In Australië spreken islamitische organisaties zich uit over de manier waarop de islam en moslims worden neergezet in de media en ze proberen positief te blijven door hoop te houden dat deze representatie verandert (Dunn et al., 2007).

Journalisten spelen een rol bij de representatie van de islam, omdat de media door hun publieke agenda onderwerpen belichten waarover het publiek een mening kan vormen (d'Haenens & Bink, 2007). Volgens Hall (1973) ontwikkelen mediaproductoren een media-uiting waarin een bepaalde boodschap verwerkt zit. Deze boodschap komt (onbewust) voort uit de ideeën van een journalist en is gebaseerd op onderliggende discourses in de samenleving (Hall, 1973). Vervolgens beslist het publiek of het deze boodschap accepteert, erover onderhandelt of deze volledig verwerpt (Hall, 1973). Phalet en Ter Wal (2004) stellen dat de meeste journalisten die binnen Nederland artikelen over de islam schrijven, afkomstig zijn uit de etnische meerderheidsgroep. Dit kan ertoe leiden dat het geselecteerde nieuws eerder de discourses van de etnische meerderheidsgroep representeert dan die van de etnische minderheidsgroep.

In Duitsland zijn journalisten met een moslimachtergrond hun eigen nieuwsmedia begonnen waarin onderwerpen worden belicht die relevant zijn voor moslims (Heeren & Zick, 2014). Ze geven aan dat de Duitse media vooral negatief nieuws over moslims belichten en het positieve nieuws achterwege laten (Heeren & Zick, 2014). Volgens hen zorgt deze misrepresentatie ervoor dat moslims zichzelf sterker gaan identificeren met hun geloof en met de eigen islamitische gemeenschap (Heeren & Zick, 2014). Reacties van moslims op de Duitse mediarepresentatie geven aan dat ze vinden dat negatief nieuws sneller geassocieerd wordt met de islam en algemeen nieuws met Arabieren. Volgens hen wordt er bij negatieve gebeurtenissen vooral de link gelegd met de islam en moslims terwijl de islam bij algemenere berichten, bijvoorbeeld over muziek uit verschillende culturen, achterwege wordt gelaten door het ‘Arabische muziek’ te noemen in plaats van ‘islamitische

muziek'. Ook vinden ze dat er vaak onterecht de vergelijking wordt gemaakt tussen bijvoorbeeld moslims en de lagere sociale klasse. Zo kijken journalisten niet tot welke sociale klasse een moslim behoort door al meteen uit te gaan van de lagere sociale klasse. Een consequentie is volgens hen dat tieners deze mediarepresentatie geloven en zichzelf hierdoor liever afzonderen van de 'problematische' moslimgemeenschap, terwijl ze wel onderdeel uitmaken van deze gemeenschap (Heeren & Zick, 2014).

2.6.3 Tegengeluiden in de media

Ondanks de veelal negatieve berichtgeving over de islam en moslims stellen Akbarzadeh en Smith (2005) dat er in Australië ook nieuwsartikelen te vinden zijn die juist zorgen voor tegengeluiden. Zo wordt er in deze artikelen onderscheid gemaakt tussen Australische moslims die als een onderdeel van 'ons' (de Australiërs) worden gezien, in vergelijking met moslims die in andere landen leven. Daarnaast worden er in artikelen over binnenlandse gebeurtenissen rondom de islam regelmatig positieve citaten aangehaald van belangrijke moslimleiders die streven voor meer begrip voor moslims en de islam en die terreuraanslagen en islamitisch extremisme veroordelen. Volgens Akbarzadeh en Smith (2005) benadrukken de artikelen op deze manier het feit dat niet alle moslims radicalen zijn en dat de islam juist gezien kan worden als een vredige religie.

Akbarzadeh en Smith (2005) herkennen in hun onderzoek dus vormen van positieve representatie. Tevens is er sprake van neutrale representatie, doordat journalisten vooral feiten aanhalen en zich niet mengen in de discussie rondom de islam en moslims doordat ze deze termen niet nadrukkelijk te noemen in de artikelen. Dunn (2001) herkent positieve representatie doordat politieke oppositiepartijen (partijen die niet tegen de islam zijn) of vreedzame initiatieven van islamitische groepen worden genoemd in de krantenartikelen. Volgens Ibrahim (2010) werd de Amerikaanse mediaberichtgeving over de islam positiever en inclusiever nadat het Witte Huis in september 2001 een officiële boodschap naar buiten bracht die stelde dat de islam een vredesreligie is. Na deze boodschap werd de islam gerepresenteerd als een religie die gedeeld werd door miljoenen loyale en vredige Amerikanen en werd er benadrukt dat de oorlog tegen terrorisme niet gezien moet worden als een oorlog tegen de islam (Ibrahim, 2010).

2.7 Islam in de Nederlandse media

Onderzoek naar westerse media toont aan dat er, op enkele uitzonderingen na, vooral gesproken kan worden van negatieve berichtgeving over de islam (Akbarzadeh & Smith, 2005; Powell, 2011; Saeed, 2007; Shadid, 2005). Nederlands onderzoek bevestigt dit, maar toont eveneens enkele uitzonderingen aan. Zo vonden Van Sterkenburg et al. (2012) dat bijvoorbeeld de sociale groep van moslimspelers van Turkse of Marokkaanse afkomst in Nederlands voetbalcommentaar op televisie *niet* 'anders' werden beschreven dan andere sociale groepen. Bovendien stellen d'Haenens en Bink (2007) dat de Nederlandse islam, in tegenoverstelling tot de buitenlandse islam, voor de moord van Theo van Gogh vooral in verband werd gebracht met religie en politiek en niet met terrorisme. Pas na de moord werd ook de Nederlandse islam in verband gebracht met terrorisme. De resultaten van het onderzoek zijn echter slechts gebaseerd op artikelen die in de twee maanden na de moord op Theo van Gogh verschenen. Uit het onderzoek blijkt dat in deze artikelen religie nog steeds het meest prominente onderwerp is waarmee de Nederlandse islam onder de aandacht wordt gebracht door religieuze aspecten te belichten (d'Haenens & Bink, 2007). Phalet en ter Wal (2004) stellen hierbij dat het bij het benoemen van religieuze aspecten in artikelen vooral gaat om moskeeën, de Ramadan of het gebed.

Ruigrok en Atteveldt (2007) beargumenteren dat na de moord op van Gogh de Nederlandse pers vooral de aandacht focust op binnenlandse problemen met moslims. Zo wordt er geschreven vanuit een binnenlands perspectief en worden terroristische aanslagen buiten Nederland in de lokale context geplaatst. De moord op van Gogh wordt in Nederlandse nieuwsartikelen wel regelmatig een terroristische aanslag genoemd, maar in artikelen over andere aanslagen komt deze associatie niet terug (Ruigrok & Atteveldt, 2007). Dit toont volgens Ruigrok en Atteveldt (2007) aan dat de 'wereldwijde associatie' om moslims als terrorist te zien niet kenmerkend lijkt voor Nederlands nieuws. Zo worden in nieuwsartikelen over aanslagen vooral de consequenties die een aanslag kan hebben voor het eigen land (Nederland) besproken en wordt 9/11 gezien als een Amerikaanse gebeurtenis die hier niet snel voor zou komen (Ruigrok & Atteveldt, 2007). Ook stellen d'Haenens en Bink (2007) dat de berichtgeving over de Nederlandse islam redelijk gebalanceerd is, doordat deze besproken wordt vanuit verschillende standpunten door bijvoorbeeld Nederlandse moslims te interviewen en achtergrondinformatie te geven.

Dit is belangrijk, omdat de insteek van een krantenartikel volgens d'Haenens en Bink

(2007) onder andere wordt bepaald door de persoon wiens mening wordt gevraagd. Hierbij is het bijvoorbeeld van belang of dit een moslim is die namens of over de islam spreekt of een niet-moslim (d'Haenens & Bink, 2007). In de meeste artikelen worden moslims alleen even kort genoemd, maar in bijna de helft van de artikelen worden meningen van moslims geciteerd. Daarbij spreekt de helft van de moslims op persoonlijke titel (hun naam wordt benoemd) en de andere helft spreekt als woordvoerder voor islamitische organisaties of instellingen, zoals bijvoorbeeld een moskee (d'Haenens & Bink, 2007). Het meenemen van standpunten van moslims over de islam draagt volgens d'Haenens en Bink (2007) bij aan het afbreken van de vooroordelen ten opzichte van moslims en de islam.

2.8 Deelconclusie

Samenvattend kan op basis van dit theoretisch kader de conclusie worden getrokken dat er veel relevante literatuur te vinden is over de representatie van de islam en moslims in de media. Veel van deze literatuur heeft onderzoek gedaan naar de berichtgeving rondom aanslagen (Martin & Phelan, 2002; Powell, 2011; Whitaker, 2002) of naar de berichtgeving over de islam door westerse media (Akbarzadeh & Smith, 2005; d'Haenens & Bink, 2007; Shadid, 2005). Daarnaast is deze berichtgeving redelijk gedateerd en spreken veel van deze onderzoeken van negatieve representatie.

Tegelijkertijd toont het onderzoek van Ruigrok en Atteveldt (2007) aan dat de Nederlandse pers na de moord op Theo van Gogh in 2004 de aandacht richt op binnenlandse problemen met moslims. In tegenstelling tot voorgaand onderzoek richt dit onderzoek zich op de meer 'alledaagse' berichtgeving over de islam en moslims in Nederlandse kranten, omdat hier nog weinig over bekend is en Ruigrok en Atteveldt (2007) hebben aangetoond dat de Nederlandse pers de focus legt op inlandse problemen met moslims.

3. Methode

3.1 Kwalitatieve inhoudsanalyse

Voor dit onderzoek is een kwalitatieve inhoudsanalyse uitgevoerd. Door middel van een kwalitatieve onderzoeksmethode wordt er dieper op de data ingegaan dan bij een kwantitatieve onderzoeksmethode, omdat het bij kwalitatief onderzoek gaat om het achterhalen van subjectieve overtuigingen, gevoelens en meningen (Matthews & Ross, 2010). Voor dit onderzoek ligt de focus op de onderliggende betekenisgeving over de islam en moslims die in de krantenartikelen verborgen zit. Een specifieke vorm van kwalitatieve inhoudsanalyse is thematische analyse welke in dit onderzoek gebruikt is. Volgens Braun en Clarke (2006) vindt een thematische analyse plaats op twee niveaus, namelijk op expliciet niveau en op onderliggend niveau. Aan de ene kant is er voor deze thematische analyse aandacht besteed aan onderliggende en impliciete betekenissen in de teksten over de islam en moslims (zie onderzoeksvraag p. 4). In die zin raakt thematische analyse aan discoursanalyse (Braun & Clarke, 2006). Aan de andere kant zijn de artikelen ook geanalyseerd op expliciet niveau door te kijken naar concrete woorden over de islam en moslims. Een thematische analyse was binnen dit onderzoek de meest geschikte methode om de onderzoeksvraag en deelvragen te beantwoorden, omdat zowel expliciete als onderliggende betekenissen en impliciete stereotypen die in een tekst verborgen zitten, belangrijk zijn in deze methode. Verderop in de methode wordt teruggekomen op het toepassen van de thematische analyse.

3.2 De selectie van de onderwerpen

De onderzoeksvraag is beantwoord door verschillende onderwerpen over moslims en de islam die in de kranten naar voren komen, te onderwerpen aan een analyse: de hoofddoekjesdiscussie (het al dan niet dragen van een hoofddoek op de werkvloer door moslimvrouwen), het gebedshuis (de moskee) en islamitische feestdagen (de Ramadan en het Suikerfeest). Deze onderwerpen zijn deels gebaseerd op literatuur van d'Haenens en Bink (2007) (p. 20) en Fekete (2004) (p. 14). Zij tonen aan welke onderwerpen met name dominant waren rondom de islam in binnen- en buitenlandse media in de afgelopen jaren. Dit onderzoek richt zich in eerste instantie ook op die onderwerpen, omdat tevens de onderzoeker het idee had dat dit binnen Nederland relevante onderwerpen zijn in de media.

Wel is dit gecheckt door allereerst een algemene verkenning uit te voeren in LexisNexis om na te gaan of de keuze voor deze onderwerpen vanuit de theorie gegrond is en of deze onderwerpen ook inderdaad frequent besproken werden in de Nederlandse kranten. Op deze manier zijn de geselecteerde onderwerpen enerzijds gebaseerd op literatuur en anderzijds is er specifiek voor Nederland een algemene verkenning uitgevoerd naar de berichtgeving van de afgelopen twee jaar (2017 – 2019). Voor het uitvoeren van de algemene verkenning zijn globale zoektermen, zoals 'islam', 'moslims', 'hoofddoek', 'moskee', 'Ramadan' en 'Suikerfeest' gebruikt in LexisNexis.

De gevonden onderwerpen die in de afgelopen twee jaar (2017 – 2019) in Nederland hebben gespeeld hebben, zoals de theorie al deed vermoeden, betrekking op het hoofddoekverbod, de bouw of financiering van moskeeën, en het rekening houden van scholen of werkgevers met islamitische feestdagen zoals de Ramadan en het Suikerfeest. Zo gaat het bij de zogenaamde hoofddoekjesdiscussie in Nederland over de vraag of het dragen van een hoofddoek door islamitische vrouwen op de werkvloer al dan niet verboden zou moeten worden. Discussies rondom de bouw of financiering van moskeeën zijn vooral gerelateerd aan het bouwen van nieuwe moskeeën en het al dan niet aannemen van geld uit het buitenland door moskeeën. Tijdens de Ramadan en het Suikerfeest zijn discussies hoofdzakelijk gerelateerd aan de manier waarop scholen tijdens de examenperiode rekening houden met de Ramadan, omdat de islamitische vastenmaand in 2018 samenviel met de examens. Ook speelt er een discussie rondom werkgevers en in hoeverre zij rekening moeten houden met collega's die vasten tijdens de Ramadan. De discussie die speelt rondom het Suikerfeest gaat over de vraag of deze feestdag gezien kan worden als een officiële vrije dag in Nederland.

De focus van dit onderzoek ligt op de periode 28 februari 2017 – 28 februari 2019, omdat dit de twee meest recente jaren waren voordat begonnen is met de dataverzameling en dit tijdvak breed genoeg was voor het vinden van voldoende artikelen. Doordat de focus ligt op Nederlandse onderwerpen, zijn alleen krantenartikelen uit Nederlandse kranten meegenomen. Zo blijft de selectie beperkt tot de vier grootste Nederlandse kranten, omdat zij immers een groot deel van de beeldvorming van moslims en de islam in Nederland bepalen. Hierbij ging het om de betekenisgeving vanuit de vier kranten in het algemeen en dus niet om de verschillen in betekenisgeving per krant. Alleen artikelen uit de volgende kranten worden meegenomen: *De Telegraaf*, *de Volkskrant*, het *Algemeen Dagblad*, en het

NRC Handelsblad. Dit zijn namelijk de grootste landelijke kranten wat betreft printoplage (NOM, 2018; Semetko & Valkenburg, 2000) waardoor ze een groot bereik hebben.

3.3 Dataverzameling en aantal artikelen

Voor het verzamelen van de krantenartikelen is gebruikgemaakt van de online database LexisNexis. Om alleen recente Nederlandse krantenartikelen mee te nemen, zijn de opties “Dutch” en “Newspapers” aangevinkt en is er gesorteerd op “nieuwste eerst”. Daarnaast is er geselecteerd op datum, namelijk van 28 februari 2017 tot 28 februari 2019. Februari was de meest recente maand toen is begonnen met de dataverzameling. Voor het verzamelen van de eerste dataset van artikelen zijn verschillende zoektermen gebruikt die gerelateerd zijn aan de Nederlandse onderwerpen uit de algemene verkenning en literatuurstudie. Op basis van zoektermen is een analyse gedaan in stappen. Voorbeelden van zoektermen zijn ‘moskee’, ‘financiering’, ‘bouw’, ‘hoofddoekverbod’, ‘hoofddoek’, ‘werkvloer’, ‘Ramadan’, ‘Suikerfeest’, ‘werkvloer’, ‘feestdag’, ‘examen’. In de eerste fase van de dataverzameling is de volledige twee jaar van nieuwsberichtgeving in de kranten bekeken en is er gekeken naar hoe dominant de drie onderwerpen zijn in de nieuwsberichtgeving van de afgelopen twee jaar. Het resultaat is te zien in tabel 1.

Tabel 1. Mediaberichtgeving over de onderwerpen in LexisNexis (28 februari 2017 – 28 februari 2019) in de vier grootste kranten

Onderwerp	Zoektermen	Aantal krantenartikelen
Moskeeën		
	Moskee en bouw	162
	Moskee en financiering	147
Hoofddoekjesdiscussie		
	Hoofddoekverbod	57
	Hoofddoek en werkvloer (filters “hoofddoek” en “werkvloer”)	25
Islamitische feestdagen		
	Ramadan en examen	24

	Ramadan en werkvloer (filters “Ramadan” en “werkvloer”)	4
	Suikerfeest en feestdag	26

Ter beantwoording van de onderzoeksvraag en de drie deelvragen (zie p. 4) zijn er vervolgens in totaal 45 artikelen geanalyseerd van minimaal 300 en maximaal 1000 woorden. Het aantal artikelen per onderwerp (bouw en financiering moskeeën, hoofddoekjesdiscussie, islamitische feestdagen) volgde de dominantie van de drie onderwerpen in de daadwerkelijke mediaberichtgeving zoals die naar voren is gekomen in de verkenning van nieuwsartikelen van de afgelopen twee jaar (tabel 1). Zo bleek dat er het meest bericht is over moskeeën, vervolgens over de hoofddoekjesdiscussie en daarna over islamitische feestdagen (zie tabel 1). Op basis hiervan is in tabel 2 de verdeling van de 45 krantenartikelen (de daadwerkelijke dataset die aan thematische analyse is onderworpen) te zien over de drie onderwerpen, zoals die in deze studie is gebruikt.

Tabel 2. Verdeling krantenartikelen

Onderwerp deelvragen	Aantal
Moskeeën	20
Hoofddoekjesdiscussie	15
Islamitische feestdagen	10
Totaal	45

Om per onderwerp aan het uiteindelijke aantal artikelen te komen, zijn artikelen met teruggang in de tijd geselecteerd vanaf februari 2019, tot dit aantal is bereikt. De krantenartikelen zijn dus op een chronologische manier verzameld naar tijdsvolgorde, waarbij er is begonnen met de artikelen die het meest recent zijn verschenen. Dit houdt in dat de artikelen naar datum zijn gerangschikt en dat de artikelen een voor een op basis van publicatiedatum verzameld zijn. Daarnaast zijn alleen artikelen meegenomen waarin de focus van het gehele artikel ligt op de desbetreffende discussie waarop gezocht is. Artikelen die dus niet volledig de bouw of financiering van moskeeën, de hoofddoekjesdiscussie, de Ramadan tijdens de examenperiode/op de werkvloer of het Suikerfeest als nationale

feestdag bespreken, zijn niet meegenomen voor dit onderzoek. Dit onderzoek richt zich namelijk op de recente mediaberichtgeving rondom deze discussies en daarom is het van belang dat in de artikelen ook daadwerkelijk de discussies centraal staan. In enkele gevonden artikelen werd dit namelijk zijdelings kort besproken, waardoor het bericht te weinig materiaal bevat om relevant te zijn voor het onderzoek. Alleen artikelen die volledig op een onderwerp aansluiten, zijn meegenomen voor dit onderzoek. In bijlage 1 is een overzicht te vinden van de meegenomen krantenartikelen.

Het proces van dataverzameling en -analyse stopte toen verzadiging werd bereikt. Dataverzadiging bij kwalitatief onderzoek houdt in dat er genoeg data geanalyseerd is en er bij het verzamelen van nieuwe data geen nieuwe bevindingen naar voren komen (Matthews & Ross, 2010). Per onderwerp kan de verzadiging verschillen. Wanneer bij een van de onderwerpen geen verzadiging is opgetreden, wordt er verder teruggedaan in de tijd om extra artikelen te verzamelen en analyseren totdat deze verzadiging wel optrad. Aangezien er binnen elk van de drie onderwerpen geen nieuw thema is gevonden aan het einde van het analyseproces, is ervan uitgegaan dat er sprake is van dataverzadiging.

3.4 Operationalisering

Voor het operationaliseren van de belangrijkste concepten is gebruikgemaakt van richtinggevende begrippen (Boeije, 2010). Dit zijn relevante begrippen die helpen bij het analyseren van de krantenartikelen door de onderzoeker richting te bieden wat betreft aspecten waarop gelet kan worden tijdens het doornemen van de artikelen. De richtinggevende begrippen komen voort uit de literatuur over de islam en moslims zoals deze besproken is in het theoretisch kader en deze zijn onder andere gebaseerd op het concept *ethnization of Islam*. De geoperationaliseerde concepten en bevindingen uit de literatuur zijn dus gebruikt als 'zoeklicht' tijdens de data-analyse. Zo werd er verwacht dat moslims en de islam gerepresenteerd worden als een etnische groep die niet overeenkomt met de 'Nederlandse' cultuur (Van Sterkenburg, 2011). Ook worden moslims en de islam gezien als 'anders dan de norm' (Saeed, 2007; Said, 1978) en wordt er door de media een 'wij-zij' deling gemaakt (Shadid, 2005). Dit resulteert in het richtinggevende begrip 'moslims wel of niet als onderdeel van de samenleving zien'.

Daarnaast keren bepaalde stereotypen regelmatig terug in de literatuur. Zo zijn geweld (Whitaker, 2002) en terrorisme (Powell, 2011) terugkerende stereotypen die de

media aan moslims koppelen. Dit gebeurt vooral in berichtgeving over aanslagen, en hoewel het onderwerp van aanslagen geen apart onderwerp is binnen dit onderzoek, is het niet uitgesloten dat deze stereotypen terug kunnen komen in de artikelen die binnen dit onderzoek geanalyseerd worden¹. Dit resulteert in het richtinggevende begrip 'moslims wel of niet zien als gevaar voor de samenleving'.

Bovendien is er onderzocht of de positieve en negatieve categorieën van Dunn (2001) en Akbarzadeh en Smith (2005) herkend worden in de krantenartikelen. Dunn (2001) gebruikt categorieën zoals 'fanatiek', 'intolerant', 'vrouwenhater' en 'vreemd' om negatieve representatie te herkennen en 'tolerant', 'vredig', 'vertrouwd' om positieve representatie te herkennen. Akbarzadeh en Smith (2005) gebruiken deze positieve categorieën ook, net als 'liberaal', 'feministisch', 'familie-georiënteerd', 'antiterroristisch' en 'gemeenschapsgericht'. Deze categorieën zijn binnen dit onderzoek gebruikt om negatieve of positieve berichtgeving te herkennen, wat resulteert in het richtinggevende begrip 'moslims op een positieve of negatieve manier benoemen'.

Ook is er gezocht naar alternatieve thema's, namelijk thema's die niet in de literatuur besproken zijn, en is er rekening gehouden met tegengeluiden die bevindingen uit de literatuur tegenspreken. Zo is onderzocht of in de Nederlandse artikelen bij moslims niet de link wordt gelegd met terrorisme (Ruigrok & Atteveldt, 2007) en beargumenteren Akbarzadeh en Smith (2005) dat een artikel als 'neutraal' kan worden gezien door vooral feiten aan te halen en niet direct de termen 'islam' en 'moslims' te benoemen. Ook is gekeken welke mening (van een moslim of niet-moslim) wordt meegenomen in de artikelen en vanuit wie deze persoon spreekt (zichzelf of islamitische organisatie/instelling) (d'Haenens & Bink, 2007) om te analyseren of het perspectief van moslims wel of niet wordt gerepresenteerd in de krantenartikelen. Bij het analyseren van de data is dus gekeken of er meer tegengeluiden te vinden zijn die de bestaande literatuur over de representatie van de islam en moslims in de media tegenspreken.

3.5 Thematische analyse

Voor het uitvoeren van de kwalitatieve inhoudsanalyse is, zoals gezegd, gebruikgemaakt van een thematische analyse waarbij er is gekeken naar overeenkomsten en verschillen in de

¹ De aanslag in Utrecht is niet meegenomen, omdat deze buiten de periode van de datacollectie viel.

berichtgeving over de geselecteerde onderwerpen (moskeeën, hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen). Hierbij gaat het om het identificeren en interpreteren van dominante thema's in de data (Matthews & Ross, 2010). Hiervoor is de data eerst opgedeeld in kleine delen en vervolgens weer samengevoegd om de data om te zetten in bevindingen (Boeije, 2010). Om dit te realiseren, is gebruikgemaakt van open coderen, axiaal coderen en selectief coderen (Boeije, 2010).

Bij open coderen is alle data voorzichtig doorgenomen en onderverdeeld in fragmenten. Dit is de eerste stap van het analyseproces en houdt in dat de krantenartikelen zin voor zin zijn doorgenomen en dat er aan elk relevant fragment een code gegeven werd. Doordat alle tekst van een artikel meegenomen is, draagt dit bij aan een grotere betrouwbaarheid van de resultaten (Boeije, 2010). Bij axiaal coderen is er vervolgens gekeken welke codes van het open coderen meer en minder dominant zijn. Hierbij zijn soortgelijke codes samengevoegd en is er gekeken of de codes de data goed samenvatten. Alle data is hier van het begin tot het eind van het analyseproces constant met elkaar vergeleken. Uiteindelijk komen verschillende dominante thema's naar voren na het proces van axiaal coderen. Tot slot is bij het selectief coderen onderzocht wat de relatie is tussen de dominante thema's en zijn er mogelijke theoretische concepten of dominante discoursen over de islam geïdentificeerd.

3.6 Betrouwbaarheid en validiteit

Binnen dit kwalitatieve onderzoek zijn validiteit en betrouwbaarheid belangrijke begrippen, waarbij geloofwaardigheid, consistentie en overdraagbaarheid een belangrijke rol spelen. Matthews en Ross (2010) beargumenteren dat het bij betrouwbaarheid belangrijk is dat de dataverzameling en data-analyse op een consistente manier zijn uitgevoerd. Door middel van duidelijke selectiecriteria en zoektermen in LexisNexis is de data op een consistente manier verzameld. Voor elk onderwerp (moskeeën, hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen) zijn dezelfde selectiecriteria en zoektermen gebruikt. Bovendien is er tijdens het analyseproces nieuwe data verzameld om aan het totale aantal artikelen van 45 te komen. Tijdens dit bij verzamelen werden per onderwerp dezelfde artikelaantallen gevonden zoals deze in tabel 1 zijn uitgewerkt. Dit laat zien dat een andere onderzoeker dezelfde zoekresultaten kan krijgen in eenzelfde studie, doordat op basis van de zoekcriteria in LexisNexis dezelfde artikelen gevonden kunnen worden.

Betrouwbaarheid kan ook verder toegepast worden op de positie van de onderzoeker en het onderwerp. Zo toonde eerder onderzoek (Akbarzadeh & Smith, 2005; Powell, 2011; Saeed, 2007; Shadid, 2005) voornamelijk negatieve representatie aan, wat invloed kon hebben op het perspectief van de onderzoeker. Dit is voorkomen door van tevoren in de operationalisering te formuleren dat er ook gezocht werd naar tegengeluiden in de data. Bovendien bestaan de krantenartikelen uit vooraf geschreven teksten, waar de onderzoeker zelf geen invloed op heeft. Hierdoor is er geen sprake van sociaal wenselijke antwoorden of sturing vanuit de onderzoeker. Tot slot is de onderzoeker transparant geweest over het verzamelen en analyseren van de artikelen door in het methodehoofdstuk stap voor stap uit te werken hoe het onderzoek is uitgevoerd. Het onderzoek is dus goed herhaalbaar.

Van validiteit is sprake wanneer de verzamelde en geanalyseerde data een goede representatie zijn van het onderwerp waarop de focus van het onderzoek ligt (Matthews & Ross, 2010). Dit houdt in of er is onderzocht wat de onderzoeker ook daadwerkelijk wilde onderzoeken, wat vooraf is uitgeschreven in de operationalisering. Daarnaast is de onderzoeksvraag duidelijk geformuleerd in het begin van het onderzoek, waardoor de onderzoeker het onderwerp duidelijk voor ogen had en de methode daadwerkelijk op de onderzoeksvraag aansloot. Door tijdens het analyseren de onderzoeksvraag in het achterhoofd te houden en hiernaar terug te gaan, bleef het onderwerp van dit onderzoek centraal staan tijdens de analyse. Bovendien is de onderzoeker tijdens het analyseren dicht bij de data gebleven, waardoor de gemaakte interpretaties van de onderzoeker een zo volledig mogelijke weerspiegeling vormen van de data.

Braun en Clarke (2006) benoemen dat validiteit binnen de thema's te onderscheiden is na het doornemen van de thema's en het aanscherpen van deze. Dit houdt in dat de uiteindelijke thema's de gecodeerde dataset samenvatten en dat de datafragmenten passen bij het thema waarbij ze zijn ingedeeld. Na het doornemen van de uiteindelijke thema's heeft de onderzoeker een codeboom gemaakt en deze verder aangescherpt om ervoor te zorgen dat alle gecodeerde data paste binnen het toegewezen thema. Om een 'accurate representatie' te verkrijgen, is het volgens Braun en Clarke (2006) belangrijk om je dataset nog een keer door te nemen om te controleren of de thema's passen bij de dataset en om additionele tekstfragmenten te vinden die ontbraken in een eerdere codefase. Na het maken van de codeboom heeft de onderzoeker de dataset nog een keer doorgenomen en

codes die nog niet waren ingedeeld hierin meegenomen. Op deze manier kon de onderzoeker duidelijk zien of elk thema de gecodeerde data goed samenvat, wat bijdraagt aan een verhoging van de validiteit binnen de thema's. Bovendien is de onderzoeker tijdens het analyseren steeds teruggegaan naar eerder geanalyseerde artikelen om er op deze manier zeker van te zijn dat de toegekende codes overeenkomen met de eerdere codes.

Tot slot zijn de resultaten zo duidelijk mogelijk opgeschreven om de validiteit van de analyse te verhogen (Braun & Clarke, 2006). Door de thema's uit de data te illustreren met citaten, worden de resultaten onderbouwd en wordt de inhoud van elk thema duidelijk. Het duidelijk formuleren van de interpretaties van de onderzoeker komt ten goede aan de geloofwaardigheid (Braun & Clarke, 2006).

4. Resultaten

Dit resultatenhoofdstuk is gestructureerd aan de hand van de drie onderwerpen waarop de focus lag in dit onderzoek, namelijk op de betekenisgeving van kranten aan de bouw of financiering van moskeeën, de hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen. De resultaten bestaan voor elk onderwerp uit een of twee dominante thema's waaronder subthema's vallen en worden geïllustreerd aan de hand van citaten uit de data. In bijlage 2 is de codeboom per onderwerp te vinden. De koppeling met literatuur vindt met name plaats in hoofdstuk 5. In dit hoofdstuk wordt voornamelijk de data uit de kranten besproken en waar mogelijk een kleine koppeling met de literatuur gemaakt.

4.1 De bouw of financiering van Nederlandse moskeeën als bron van zorg

De moskeeën in Nederland waren onderwerp van discussie in veel van de geanalyseerde kranten. Moskeeën werden vooral als bron van zorg beschreven. Deels namen kranten daarbij het perspectief van de politiek als leidraad, deels gaven journalisten zelf hun opinie. De zorgen rondom moskeeën worden in feite op drie manieren onder woorden gebracht door de kranten: door middel van zorgen rondom buitenlandse financiering te bespreken, door middel van zorgen rondom de orthodoxe islam in Nederland te bespreken en tot slot door zorgen rondom de bouw van moskeeën in Nederland te bespreken.

4.1.1 Zorgen over de financiering van Nederlandse moskeeën door het buitenland

Binnen de zorgen die in de kranten spelen rondom de buitenlandse financiering van moskeeën worden vooral zorgen vanuit de politiek besproken over de financiering van Nederlandse moskeeën door het buitenland. Bijna alle politieke zorgen die in de kranten worden meegenomen, benadrukken dat buitenlandse financiering ongewenst is en dat de politiek hiertegen wil optreden. Daarom wordt er nagedacht over een verbod dat buitenlandse moskeefinanciering moet tegenwerken. De kranten benadrukken namelijk dat er in Nederland al jaren een fel debat woedt over buitenlandse financiering van moskeeën, waarbij Golfstaten grote sommen geld overmaken voor de bouw of onderhoud van gebedshuizen. Zo geven kranten aan dat de Tweede Kamer zelf onderzoek wil doen naar de financiering van buitenlandse mogendheden (zoals Saoedi-Arabië) en stond in de meeste verkiezingsprogramma's en zelfs in het regeerakkoord dat moskeefinanciering uit "onvrije

landen” aan banden zou worden gelegd: “Het stond in de meeste verkiezingsprogramma’s en zelfs in het regeerakkoord: moskeefinanciering uit ‘onvrije landen’ zou aan banden worden gelegd.” (*NRC Handelsblad*, 15 februari 2019). Bovendien houdt het ministerie van Buitenlandse Zaken lijsten bij van moskeeën die geld uit de Golfstaten krijgen. Ook benadrukte volgens het *NRC Handelsblad* toenmalig minister Asscher van Sociale Zaken en Werkgelegenheid in 2016 al dat buitenlandse financiering van moskeeën legaal is, maar ongewenst: “Zo is buitenlandse financiering van moskeeën „legaal, maar ongewenst”, zoals toenmalig minister Asscher in 2016 het samenvatte.” (*NRC Handelsblad*, 31 mei 2018).

Daarnaast heeft de Rotterdamse politiek in januari 2019 een spoeddebat aangevraagd, omdat burgemeester Aboutaleb heeft gelobbyd voor financiering bij de Al-Maktoum Foundation. Dit zou “een omstreden fonds uit de golfregio” zijn dat is “gelieerd aan de Moslimbroederschap”. De Rotterdamse politiek vindt het volgens het *Algemeen Dagblad* niet geoorloofd dat de burgemeester heeft gelobbyd bij een “gevaarlijke islamitische organisatie”: “Aanleiding voor het spoeddebat morgen is een artikel in *NRC Handelsblad* waarin wordt beschreven hoe de burgemeester heeft gelobbyd bij de Al-Maktoum Foundation, ‘een omstreden fonds uit de golfregio’ en gelieerd aan de ‘Moslimbroederschap’.” (*Algemeen Dagblad*, 30 januari 2019). De Moslimbroederschap zou volgens het *NRC Handelsblad* streven naar “herislamisering” van de moslimgemeenschap en een risico vormen voor de Nederlandse rechtsstaat. Dit wordt bevestigd in literatuur van d’Haenens en Bink (2007) die stellen dat moslims volgens de Nederlandse media een bedreiging zouden vormen voor de ‘Nederlandse manier van leven’.

Ondanks de sterke uitspraken van de politiek om buitenlandse financiering aan banden te leggen, zijn er in de kranten ook zorgen terug te vinden over de gevolgen van een verbod op buitenlandse financiering. Zo geven kranten aan dat de huidige minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, minister Koolmees, benoemt dat er behalve wettelijke ook praktische bezwaren kleven aan een verbod. Het is volgens hem lastig om zo’n verbod uit te voeren zonder ongewenste bijeffecten. Bovendien wil het Kabinet geen zwarte lijst opstellen van “onvrije landen” waaruit financiering geblokkeerd kan worden, omdat daarvoor geen objectief criterium te vinden is. Dit zou diplomatieke relaties onder druk zetten. Een oplossing die minister Koolmees noemt om het verbod toch te laten slagen, is om een lijst op te stellen met landen die zelf ook geen buitenlandse financiering van religieuze organisaties toestaan om andersom deze landen ook geen moskeeën in

Nederland te laten financieren. Zo staat in het *NRC Handelsblad*: “Wel gaat de minister bekijken of er een lijst kan worden opgesteld van landen die zelf geen buitenlandse financiering van religieuze organisaties toestaan. Die landen zouden dan andersom ook geen moskeeën in Nederland mogen financieren.” (*NRC Handelsblad*, 15 februari 2019).

Ook beschrijven de krantenartikelen dat islamitische landen door middel van buitenlandse financiering Nederland infiltreren en dat dit soms op onzichtbare manier gebeurt. Daarnaast zou buitenlandse financiering van moskeeën de integratie in de Nederlandse samenleving belemmeren. Zo geven de kranten aan dat buiten het zicht van de overheid op grote schaal investeringen in Nederland worden gedaan vanuit oliestaten als Qatar en Saoedi-Arabië: “Vanuit oliestaten als Qatar en Saoedi-Arabië worden buiten het zicht van de overheid op grote schaal investeringen in Nederland gedaan.” (*De Telegraaf*, 21 februari 2019). Ook gaan de kranten in op de gevolgen van buitenlandse financiering van Nederlandse moskeeën door te benoemen dat donateurs uit de Golfstaten invloed “kopen” in de moskeeën en dat buitenlandse financiering mogelijk ongewenste invloed van het buitenland betekent: “Dit soort financiering betekent mogelijk ongewenste invloed vanuit het buitenland.” (*Algemeen Dagblad*, 20 juni 2018). Tot slot benoemen de kranten dat in sommige moskeeën die gefinancierd zijn door het buitenland problematisch gedrag ontstaat, waarbij mensen met de rug naar de maatschappij gaan staan.

4.1.2 Zorgen over orthodoxe stromingen binnen Nederlandse moskeeën

Buiten de zorgen rond financiering van moskeeën uit kranten ook zorgen rondom de aanwezigheid van de orthodoxe islam in Nederlandse moskeeën. Zo beredeneren ze dat islamitische landen de orthodoxe islam in Nederland zouden stimuleren. Ze bespreken voornamelijk het perspectief van de politiek over de aanwezigheid van orthodoxe vormen van de islam in Nederlandse moskeeën, zoals het radicalisme of salafisme. Zo wordt in de krantenartikelen vooral benoemd dat politieke partijen zich hier zorgen om maken, maar worden deze zorgen ook los van de politiek besproken. Kranten geven aan dat orthodoxere stromingen binnen de islam zouden worden aangejaagd door middel van financiering vanuit de oliestaten. Veel Kamerleden vinden dit zorgelijk, omdat volgens hen salafisten eerder geneigd zijn tot de jihad: “Met de oliedollars worden orthodoxere stromingen binnen de islam aangejaagd, zoals het wahabisme en het salafisme. Dit is zorgelijk, vinden veel Kamerleden, omdat salafisten eerder geneigd zijn tot de jihad.” (*De Telegraaf*, 21 februari

2019). Ook is de politiek kritisch ten opzichte van het toelaten van radicale sprekers binnen moskeeën. In de Nederlandse moskeeën krijgen salafistische sprekers namelijk via donateurs uit de Golfstaten ruimte.

Daarnaast benoemen de kranten zorgen rondom orthodoxe uitspraken in Nederlandse moskeeën over gewapende jihad, de doodstraf voor afvalligen (ongelovigen), vrouwenbesnijdenis en overspel: “De moskee ligt zwaar onder vuur na publicaties over dubieuze buitenlandse financiering en over rabiante teksten van gastsprekers en de imam van As-Soennah, onder meer over vrouwenbesnijdenis, overspel en ongelovigen.” (*Algemeen Dagblad*, 5 mei 2018). De nadruk die hier ligt op aspecten als radicalisme, jihad en extremisme wordt bevestigd in internationale literatuur van Martin en Phelan (2002). Zij vinden dit terug in het media discours rondom terrorisme. De zorgen die in de kranten worden geuit omtrent radicale imams sluiten ook aan op internationale literatuur van Fekete (2004). Fekete (2004) stelt dat de media berichten over de discussies die gevoerd worden door regeringen over antiwesterse agenda's van 'buitenlandse imams'. Ook de kranten binnen dit onderzoek leggen een verband tussen de buitenlandse imams en antiwesterse uitspraken.

Bovendien bespreken de kranten dat in Oostenrijk moskeeën worden gesloten vanwege de aanwezigheid van imams die orthodoxe vormen van de islam willen verspreiden, waarbij ook zorgen spelen over de financiering van deze moskeeën. Binnen deze artikelen wordt een verband gelegd met Nederland, omdat in de Nederlandse politiek hier ook discussies over spelen, volgens de diverse kranten. Dit wordt bevestigd in literatuur van Atteveldt en Ruigrok (2007) die stellen dat in nieuwsartikelen over aanslagen vooral de consequenties voor het eigen land (Nederland) worden besproken door de media. In nieuwsartikelen over het sluiten van moskeeën in Oostenrijk worden gebeurtenissen ook in de lokale context geplaatst door de kranten. Zo wordt benoemd dat de Turkse overheid ook in Nederland invloed heeft op imams in Turkse moskeeën en dat een moskee in Wenen die moet sluiten onder invloed zou staan van een ultranationalistische club die ook tijdens de Turkse protesten in Rotterdam, begin 2017, werd gesignaleerd. Hierbij benoemt *De Telegraaf* dat de groep feynationalistisch is, fascistisch is en in verband wordt gebracht met intimidatie en geweld tegen politieke tegenstanders. Dit wordt bevestigd in literatuur van Whitaker (2002) die stelt dat geweld een stereotype is dat de media regelmatig aan moslims koppelen.

4.1.3 Nieuwe moskeeën zijn niet welkom

Tot slot geven kranten, als ze het hebben over moskeeën, veelvuldig hun zorgen rondom de bouw van moskeeën in Nederland weer. Hierbij benoemen ze vooral uitspraken vanuit de politiek die tegen de bouw of komst van nieuwe moskeeën zijn. Literatuur van Dunn (2001) stelt dat in Sydney (Australië) sprake is van een discours die tegen de komst van de gebedshuizen is, wat ook te herkennen is in de Nederlandse media. Zo geven de kranten aan dat een moskee “grond ingepikt” zou hebben van de gemeente Dordrecht tijdens de bouw van het gebedshuis, waarbij vervolgens wordt benoemd dat de moskee in het verleden omstreden en radicale sprekers toeliet.

Ook zijn er bezwaren te horen op de komst van nieuwe moskeeën in bijvoorbeeld Rotterdam of Zoetermeer. Zo benoemen kranten dat Leefbaar Rotterdam vindt dat een moskee niet past binnen een “gezellig volksbuurtje” en zou de stichting onder internationale leiding staan van “terreurfans”. Zo valt in *De Telegraaf* te lezen: “„Het is in een gezellig volksbuurtje, daar zitten ze helemaal niet op een moskee te wachten.” Haar grootste probleem is de stichting zelf die ze ‘radicaal’ noemt en onder internationale leiding staat van ‘terreurfans die vinden dat afvalligheid van de islam moet worden beloond met de dood’.” (*De Telegraaf*, 28 augustus 2018). Ook hierbij wordt benoemd dat er vragen spelen rondom de financiering van het pand. In Zoetermeer wil de PVV uitleg over de komst van een moskee, waarbij de kranten meenemen dat de politieke partij klaagt dat de gemeente niet luistert naar bezwaren uit de buurt. Bovendien wordt hier benoemd dat de partij vraagtekens heeft bij de financiering van de moskee: “De PVV wilde gisteravond het college ter verantwoording roepen over het plan van Islamitische Centrum Zoetermeer (ICZ) een moskee te bouwen in Oosterheem.” (*Algemeen Dagblad*, 5 juni 2018).

4.1.4 Tegengeluiden

Naast vooral negatieve geluiden rondom de bouw of financiering van moskeeën zijn er ook tegengeluiden te horen in de kranten die afkomstig zijn vanuit bijvoorbeeld de media, moskeeën of burgemeesters. Zo geven de media soms ook op een neutrale (in plaats van negatieve) manier informatie over de organisaties die financiering verlenen aan Nederlandse moskeeën (waarbij ook wordt benoemd dat ze financiering vanuit Nederland ontvangen). Daarnaast nemen de kranten mee dat burgemeester Aboutaleb geen probleem ziet in zijn lobby voor buitenlandse financiering van een moskee in Rotterdam. Hij benoemt

dat het niet om financiering van religieuze activiteiten gaat, maar om de financiering van een groenproject (het plein voor de moskee wordt groener gemaakt). Ook burgemeester Kolff ziet geen problemen bij een moskee in Dordrecht die onder vuur ligt vanwege buitenlandse financiering en haatdragende teksten. Via een tegengeluid maakt de burgemeester kenbaar dat hij na een aantal gesprekken met de moskee ervan overtuigd is dat het bestuur zich houdt aan de met hem gemaakte afspraken. Ook de voorzitter van de desbetreffende moskee benoemt dat het ministerie destijds is geïnformeerd over de geldbronnen en dat alles keurig via de bank is gegaan:

Moskeevoorzitter Mustapha Isogoul zegt dat het bestuur destijds op zoek was gegaan naar andere geldbronnen, omdat de gemeente had aangedrongen op hervatting van de bouw. „Van geheimzinnigheid is nooit sprake geweest. We hebben het ministerie geïnformeerd en alles is keurig via de bank gegaan. Formeler bestaat niet”. (*Algemeen Dagblad*, 13 september 2018)

In een krantenartikel over de beslissing van gemeente Den Haag om niet meer samen te werken met een moskee tijdens de jaarwisseling worden tegengeluiden genoemd afkomstig van het moskeebestuur en de politiek. Zo zou de moskee al lange tijd afstand hebben genomen van orthodoxe uitspraken en sprekers en betreurt het moskeebestuur het gebrek aan vertrouwen bij de gemeente: “Taheri van As-Soennah zei dat hij het afblazen van de samenwerking al zag aankomen. „Het vertrouwen is er niet. Al maanden niet. De Haagse politiek is kennelijk niet klaar voor het accepteren van de moslimgemeenschap”. (*Algemeen Dagblad*, 4 oktober 2018). Bovendien luidt een tegengeluid dat de moskee ten onrechte wordt afgeschilderd als terroristenbolwerk “waar Al Qaida nog voor onderdoet”: “Volgens Khoufani wordt de salafistische moskee ten onrechte afgeschilderd als terroristenbolwerk ‘waar Al Qaida nog voor onderdoet’.” (*Algemeen Dagblad*, 4 oktober 2018).

Daarnaast nemen de kranten mee dat een islamitische stichting reageert op de beschuldigingen van Leefbaar Rotterdam dat de bouw van een islamitisch centrum een “verkapte moskee” zou zijn, waarbij de stichting benadrukt dat er absoluut geen moskee in het pand komt. Ook reageert het moskeebestuur van een moskee in Amersfoort op de beschuldigingen van een radicale imam in de moskee door te benadrukken dat het niks te

maken had met een radicale boodschap. Tot slot nemen de krantenartikelen mee dat er vanuit de politiek tegengeluiden te horen zijn op keuzes die gemaakt worden in het politieke veld. Zo wordt benoemd dat de PVV op weinig begrip kan rekenen bij de andere partijen over de sterke uitspraken die de partij heeft tegen de komst van een moskee in Zoetermeer.

4.2 Het dragen van een hoofddoek op de werkvloer: ambiguïteit en tegenstrijdigheid

De kranten bespreken veelvuldig het dragen van een hoofddoek door moslimvrouwen, waarbij het vooral ging over het dragen van een hoofddoek op de werkvloer. Kranten geven daarbij het perspectief weer van de politiek, maar ook van de politie, werkgevers en burgers over het dragen van een hoofddoek. De specifieke discussie die veel kranten bespreken, is dat het dragen van een hoofddoek niet is toegestaan bij de politie, omdat dit niet onder de landelijke gedragscode van neutraliteit zou vallen. Binnen deze discussie pleit een Amsterdamse politiechef dat een hoofddoek wel toegestaan moet worden en dat een werkneemster van de politie zich gediscrimineerd voelt, omdat ze haar hoofddoek niet mag dragen. Buiten de krantenberichtgeving over de werkvloer die dominant was, werd ook een enkele keer een hoofddoekverbod bij scholen genoemd.

Er zijn in de kranten zowel geluiden te vinden die voor als tegen een hoofddoekverbod zijn op de werkvloer. Zo wordt bij de geluiden die tegen een hoofddoekverbod zijn het dragen van een hoofddoek op de werkvloer soms gezien als een vorm van diversiteit en wordt een hoofddoekverbod besproken als een vorm van discriminatie. Hier wordt vanuit het perspectief van de politie en media beredeneerd dat het dragen van een hoofddoek een vorm van diversiteit is. Zo nemen de kranten mee dat in het journalistieke werkveld weinig journalisten met een hoofddoek werkzaam zijn en dat de politie door het opheffen van het hoofddoekverbod hoopt meer agenten met een moslimachtergrond te werven: “Hij hoopte dat met het schrappen van het hoofddoekverbod de diversiteit bij de Nationale Politie zou toenemen.” (*de Volkskrant*, 19 oktober 2017). De politie benadrukt hierbij dat ze multicultureler wil worden om te begrijpen hoe andere culturen werken. Hierbij is het belangrijk dat familierechercheurs snappen dat het in de Marokkaanse cultuur anders werkt dan in de Nederlandse cultuur. Dat er in het journalistieke werkveld weinig journalisten met een hoofddoek werkzaam zijn, komt overeen met literatuur van Phalet en Ter Wal (2004) die stellen dat de meeste Nederlandse journalisten die over de islam schrijven, afkomstig zijn uit de etnische

meerderheidsgroep.

Ook wordt het hoofddoekverbod beschreven als een vorm van discriminatie vanuit het College voor de Rechten van de Mens, vanuit moslims of vanuit de media zelf. De media benadrukken in dit geval dat een verbod op het dragen van een hoofddoek discriminatie is, doordat moslims anders behandeld worden en dit ingaat tegen de vrijheid van godsdienst. Moslims voelen zich volgens de media gediscrimineerd, doordat onderscheid wordt gemaakt op grond van hun levensovertuiging en zij hierdoor hun hoofddoek niet kunnen dragen tijdens werkuren. Zo staat in *de Volkskrant*: “De vrouw vindt dat de politie haar discrimineert op grond van haar levensovertuiging.” (*de Volkskrant*, 19 oktober 2017).

Het dragen van een hoofddoek en het hoofddoekverbod worden tevens gezien als een belemmering van de carrière voor moslimvrouwen. Zo benoemen moslims vanuit hun eigen ervaring dat het dragen van een hoofddoek de carrièremogelijkheden belemmert en vragen zij zich af of ze door hun hoofddoek wel geschikt zijn voor bepaalde functies: “Ook hoorde je allerlei verhalen van vrouwen die niet aangenomen werden vanwege hun hoofddoek, of leerlingen die geen stageplek konden vinden.” (*NRC Handelsblad*, 17 maart 2017). Ook maakt een vader zich zorgen of zijn dochter wel werk kan vinden door haar hoofddoek. Daarnaast benadrukken de kranten dat een verbod op het dragen van een hoofddoek op de werkvloer een belemmering is voor moslimvrouwen, doordat moslimvrouwen met een hoofddoek in dat geval bepaald werk niet mogen uitvoeren. Dit is dan voornamelijk werk waarbij zij in contact staan met mensen: “Volgens de medewerker belemmert de huidige kledingcode haar carrièremogelijkheden bij de politie.” (*de Volkskrant*, 19 oktober 2017).

4.2.1 Een hoofddoek ‘past’ niet op de werkvloer

Niet alleen spreken de kranten over de hoofddoek als vorm van diversiteit of een hoofddoekverbod als vorm van discriminatie, ook worden in de kranten zorgen weergegeven ten aanzien van het dragen van de hoofddoek op de werkvloer. Deze zorgen worden vanuit het perspectief van de overheid (politiek, politie en scholen) en werkgevers besproken in de krantenartikelen. Ze hebben betrekking op het dragen van een hoofddoek op de werkvloer (of in schoolgebouwen), maar ook specifiek op het dragen van een hoofddoek bij de politie.

Zo bespreken de krantenartikelen dat een hoofddoek niet past bij de neutrale

uitstraling van de politie en dat dit niet toegestaan moeten worden. De politie vindt namelijk dat haar organisatie onpartijdig is en dat zij dat ook moet uitstralen. Hierbij wordt benoemd dat de politietop een hoofddoek daar niet bij vindt passen en geeft meer dan de meerderheid van de agenten aan dat zij een hoofddoek niet vinden passen bij het politie-uniform: “De politie vindt dat haar organisatie onpartijdig is en zij dat ook moet uitstralen. Een hoofddoek past daar niet bij, vindt de politietop.” (*De Telegraaf*, 22 november 2017). Ook de politiek (PVV en minister Ferdinand Grapperhaus) benadrukt in het *Algemeen Dagblad*, *De Telegraaf* en het *NRC Handelsblad* dat agenten die met publiek in contact komen geen hoofddoekjes mogen dragen en dat een politie-uniform neutraliteit moet uitstralen: “Minister Ferdinand Grapperhaus van Justitie heeft de Tweede Kamer al laten weten dat agenten die met het publiek in contact komen, geen hoofddoekjes mogen dragen en het verbod dus wat hem betreft gehandhaafd blijft.” (*Algemeen Dagblad*, 21 november 2017).

Daarnaast schrijft het *NRC Handelsblad* dat op landelijk niveau werkgevers mogen verbieden dat werknemers een hoofddoek dragen wanneer dit niet past binnen de richtlijn van neutraliteit: “Wanneer het bedrijf handelt op basis van een eigen richtlijn, waarin de neutraliteit van werknemers expliciet is opgenomen, mag een werkneemster die haar hoofddoek weigert af te doen ontslagen worden.” (*NRC Handelsblad*, 17 maart 2017). Dit is toegestaan op basis van een oordeel van het Europese hof van Justitie over het hoofddoekverbod in arbeidsrelaties. Bovendien benoemt het *NRC Handelsblad* de specifieke zorgen van een werkgever over het dragen van een hoofddoek door een moslimwerkneemster op de verkoopcijfers. Tot slot is in Rotterdam op minstens tien basisscholen en middelbare scholen het dragen van een hoofddoek verboden.

Binnen de discussie die speelt bij de politie en politiek over het (niet) toestaan van een hoofddoek als religieuze uiting bij agenten wordt regelmatig benoemd dat andere religieuze uitingen, zoals keppeltjes en kruisjes, ook niet zijn toegestaan. Zo staat in het *Algemeen Dagblad*: “Dit betekent onder meer dat religieuze uitingen als keppeltjes en hoofddoeken niet zijn toegestaan.” (*Algemeen Dagblad*, 21 november 2017). Ook bij scholen zijn, naast hoofddoeken, andere kledingstukken niet toegestaan: “Er is bijna geen klas te vinden waar je een petje mag dragen en er zijn volop scholen die blote-buikshirtjes of blote-bilbroekjes weren.” (*Algemeen Dagblad*, 4 juli 2017).

4.2.2 Haatdragende reacties en ongemakkelijke gevoelens van burgers

In de geanalyseerde krantenartikelen wordt niet alleen het perspectief belicht van de politiek of vanuit organisaties als de politie of scholen, soms wordt ook de mening vanuit de maatschappij belicht. Hieruit komt naar voren dat kranten meenemen dat de Nederlandse samenleving voornamelijk negatief tegenover het dragen van een hoofddoek op de werkvloer staat. Zo krijgt een journaliste met hoofddoek werkzaam bij *NRC Handelsblad* haatdragende reacties vanuit de samenleving, zoals de “islamisering van Nederland” en wordt de hoofddoek gezien als symbool van onderwerping, onderdrukking en zelfverachting: “Ook bij NRC arriveerden de vertrouwde verwijten, over ‘islamisering’ van Nederland, over de hoofddoek als symbool van onderwerping, onderdrukking, zelfverachting.” (*NRC Handelsblad*, 23 juli 2018). Ook wanneer het gaat om het toestaan van een hoofddoek bij de politie wordt de hoofddoek door de samenleving niet gezien als een uiting van het geloof, maar als een kenmerk van culturele onderdrukking volgens diverse kranten. Dit komt overeen met literatuur van d’Haenens en Bink (2007) die stellen dat de islam geassocieerd wordt met de onderdrukking van vrouwen. Volgens het *NRC Handelsblad* spreken mensen zelfs van “islamitische oorlogsgewaden”.

Bovendien zijn mensen het volgens de kranten met de politie eens dat iedereen bij een uniform hetzelfde moet dragen en men vindt dat een hoofddoek hier niet bij past. Ook roept het dragen van een hoofddoek door een agente ongemakkelijke gevoelens en wantrouwen op bij burgers. Daarnaast hoeft de politie volgens *De Telegraaf* voor sommige burgers geen afspiegeling te vormen van de hele maatschappij, maar van de normen en waarden van het land. Zij willen niet dat een agente een hoofddoek draagt. Tot slot bestaan er volgens *De Telegraaf* zorgen in de samenleving over het verbieden ervan, want een verbod zou extremisten kweken. Een verbod zou namelijk de kinderen van moslimvrouwen het idee geven dat hun moeder niet wordt geaccepteerd door de maatschappij. Opvallend is dat mensen aangeven in de kranten dat ze vinden dat christelijke symbolen, zoals een kettinkje of tatoeage van een kruis, wel toegestaan mogen worden.

4.2.3 Tegengeluiden

Binnen alle zorgen die spelen rondom het dragen van de hoofddoek op de werkvloer zijn er in de kranten ook tegengeluiden te vinden op deze zorgen. Deze sluiten aan op de positieve geluiden over de hoofddoek als vorm van diversiteit en het hoofddoekverbod als vorm van

discriminatie. De tegengeluiden in de krantenartikelen zijn afkomstig vanuit de politie, de maatschappij, de politiek, moslims en organisaties tegen discriminatie of racisme. Zo benoemen de kranten dat politieagenten in andere landen al langer een hoofddoekje of tulbanden dragen en het in steden in Amerika, Engeland en Canada al jaren is toegestaan dat vrouwelijke agenten een hoofddoek dragen, zolang deze dezelfde kleur als het uniform heeft en makkelijk te verwijderen is. Het argument van neutraliteit zou dus achterwege gelaten kunnen worden, doordat wordt benoemd dat een agente met hoofddoek wel neutraal kan zijn. Zo schrijft *De Telegraaf* het volgende: “Toch is er een kleine groep stemmers die geen bezwaar heeft tegen een hoofddoek in combinatie met het politie-uniform. „Je ziet in andere landen ook dat politieagenten hoofddoekjes of zelfs tulbanden dragen”, zegt een respondent.” (*De Telegraaf*, 22 november 2017). Bovendien heeft de politie een uitzondering gemaakt voor een moslimagente die als eerste agente met hoofddoek publiekscontact mag hebben. De directeur van discriminatiemeldpunt RADAR in Rotterdam vindt dat de politie een afspiegeling moet zijn van de maatschappij.

Ook wordt het standpunt van een moslima meegenomen in het *NRC Handelsblad* die het afschaffen van het hoofddoekverbod niet ziet als een verbetering, doordat ze geen vrouwen kent die het nalaten om bij de politie te gaan werken vanwege het hoofddoekverbod. Ze ergert zich juist aan de nadruk die er binnen deze discussie op de hoofddoek ligt: “Ik ken geen vrouwen die graag bij de politie willen werken maar dit nalaten omdat ze geen hoofddoek mogen dragen. De nadruk op de hoofddoek ergert haar.” (*NRC Handelsblad*, 19 mei 2017). Tot slot benoemen moslima's dat een hoofddoekverbod op de werkvloer de acceptatie van gesluierde werknemers tegenwerkt en dat het toestaan van een hoofddoek in het korps de politie veel “goodwill” zou opleveren.

4.3 Tegenstrijdigheid over islamitische feestdagen in Nederland

Een laatste thema dat vaak naar voren kwam in de kranten betrof islamitische feestdagen. Net als het vorige thema was hier sprake van ambivalentie; soms werden de feestdagen op positieve manier beschreven, terwijl er andere keren negatief en in termen van zorgen over werd geschreven. Bij het schrijven over islamitische feestdagen geven de kranten het perspectief weer van scholen, organisaties en overheid of de maatschappij of geven ze hun eigen opinie over het onderwerp. De zorgen binnen scholen, organisaties en de media hebben voornamelijk betrekking op de combinatie van islamitische feestdagen met het

presteren of de aanwezigheid van moslimleerlingen op school of het functioneren van moslimwerknemers op werk. Binnen de overheid maken politie en politiek zich zorgen om een islamitische viering bij de politie en de burgers maken zich vooral zorgen om het inruilen van Tweede Pinksterdag voor het Suikerfeest, aldus de kranten.

4.3.1 Islamitische feestdagen in combinatie met presteren en aanwezigheid op school

Binnen scholen spelen volgens de kranten de zorgen nadrukkelijk rondom het volgen van de Ramadan tijdens de examenperiode, maar ook tijdens de reguliere schoolperiode. Zo bespreken de kranten dat een rector een bericht heeft gestuurd naar de gezamenlijke moskeebesturen met de vraag om de eindexamens onder de aandacht te brengen van de gelovigen. Hij heeft namelijk op zijn vmbo-school relatief veel moslimjongeren die eindexamens moeten doen tijdens de Ramadan: “Het was voor Frank Corneth aanleiding om de gezamenlijke moskeebesturen een bericht te sturen of ze de eindexamens onder aandacht van de gelovigen wilden brengen. Op zijn vmbo-school zitten relatief veel moslimjongeren.” (*Algemeen Dagblad*, 16 mei 2018). Ook worden uitspraken aangehaald van een moslimleerlinge die benoemt dat ze voor de toekomst kiest, als het erop aankomt. Ze weet namelijk wat de combinatie van de Ramadan en prestatiedruk met haar doet: “Als het erop aankomt, kiest El-Sayed voor de toekomst. Dat heeft ze al besloten. De leerling van de Johan de Witt Scholengroep in Den Haag weet wat de combinatie van de ramadan en prestatiedruk met haar doet.” (*de Volkskrant*, 15 mei 2018).

Bovendien wordt in *de Volkskrant* een uitspraak van een directeur meegenomen over het functioneren van basisschoolleerlingen tijdens de Ramadan. Dit zou ten koste gaan van de alertheid van de leerlingen: “Dat kan ten koste gaan van de alertheid van de leerlingen, zegt Chris Grauw. Twee jaar geleden was hij interim-directeur van de Multatulischool in Amsterdam, een basisschool met veel islamitische leerlingen.” (*de Volkskrant*, 15 mei 2018). Daarnaast spelen er zorgen bij scholen rondom de combinatie van het Offerfeest en de aanwezigheid van leerlingen of leraren. Zo bespreken kranten dat het niet fijn is om als school halve klassen te hebben en dat het weinig zin heeft om les te geven als een groot deel van de leerlingen er niet is.

4.3.2 Islamitische feestdagen in combinatie met functioneren op de werkvloer

Ook binnen organisaties spelen volgens de kranten zorgen, waarbij zowel werkgevers als werknemers zich zorgen maken om de combinatie van Ramadan en werk. Zo benoemen werknemers dat het werk zwaar is, doordat er gewerkt wordt op lege maag. Zo is bijvoorbeeld in *de Volkskrant* te lezen dat de combinatie van niet eten en drinken bij hoge temperaturen op de werkvloer “niet te harden” is: “Op de werkvloer met een lege maag. Niet te harden, vindt de Turkse werknemer Adem (39) het vandaag in wasserij Newasco in Amersfoort.” (*de Volkskrant*, 23 juni 2017). Ook een andere werkneemster noemt de combinatie van Ramadan met werk erg pittig, omdat ze een hectische baan heeft waarbij ze van overleg naar overleg rent.

Daarnaast zien sommige werkgevers de Ramadan als een obstakel voor het functioneren van hun werknemers. Zo bestaat er de angst dat iemand met een lege maag voorwerpen uit zijn handen laat vallen en zou dit voor onveilige situaties in de bouw kunnen leiden: “Angst dat iemand met een lege maag voorwerpen uit zijn handen laat vallen, is er ook. Vooral in de bouw zou dit tot onveilige situaties kunnen leiden.” (*de Volkskrant*, 23 juni 2017). Een werkgever benadrukt dat hij “geen zin heeft in al die ongein” en dat dit voor hem de reden is om geen werknemers met een moslimachtergrond aan te nemen. Hij wil graag dat zijn werknemers honderd procent kunnen functioneren: “‘Ik heb gewoon geen zin in al die ongein’, zegt hij. ‘Iemand die bij mij komt werken moet gewoon honderd procent functioneren. Kan dat zonder eten?’” (*de Volkskrant*, 23 juni 2017).

Verder maakt ook de Federatie Nederlandse Vakbeweging (FNV) zich zorgen over de combinatie van Ramadan met werk en wordt hierover advies gegeven in het *NRC Handelsblad*: “Een waarschuwing: neem wel de minimale wettelijke pauze op. Werk je langer dan 5,5 uur? Dan moet je een half uur pauze nemen.” (*NRC Handelsblad*, 23 juni 2017). Ook collega’s hebben niet altijd begrip voor de vastende collega’s. Hierbij gaat het dan om het (niet) opnemen van de minimale wettelijke pauze, waardoor werknemers soms eerder naar huis gaan. Dit kan volgens *de Volkskrant* leiden tot scheve ogen bij collega’s.

Naast scholen, werkgevers en de vakbond worden islamitische feestdagen ook als een bron van zorg gezien door de media zelf. Zo beredeneren de media wat islamitische feestdagen doen met de prestaties van leerlingen, wat islamitische feestdagen doen met de aanwezigheid van leerlingen op school en wat islamitische feestdagen doen met het functioneren van werknemers binnen organisaties. Zo vragen de kranten zich af wat de

invloed van de Ramadan is op de cijfers: “Voor het eerst in dertig jaar vallen de eindexamens samen met ramadan. Wat doet het vasten met de prestaties van de leerlingen?” (*de Volkskrant*, 15 mei 2018). Daarnaast bespreken de kranten dat een Haagse school op het Offerfeest de schoolfotoğraf liet komen, waardoor islamitische leerlingen op dat moment afwezig waren. Vervolgens is een ouder naar de rechter gestapt voor het missen van de schoolfoto en noemt de krant de actie van deze ouder “hysterisch”: “Dat een Haagse school op het Offerfeest de schoolfotoğraf liet komen, was onhandig. Er waren meerdere kinderen vrij. Maar dat je als ouder vervolgens naar de rechter stapt om smartengeld te eisen voor je beschadigde kind, is ronduit hysterisch.” (*Algemeen Dagblad*, 11 juli 2017). Ook benoemen kranten in het algemeen dat het vasten in combinatie met lange dagen en hoge temperaturen lastig kan zijn op de werkvloer.

4.3.3 Geloof moet losstaan van het politiewerk

Binnen de overheid hebben de zorgen die spelen bij de politie en politiek betrekking op een islamitische viering (een iftar) die plaatsvond bij de politie, waarbij een imam een gebedsoproep deed. Zo laat een oud-politieman zich volgens *De Telegraaf* uit over de gebedsoproep die de imam deed en vindt hij dat de politie hier voorzichtig mee moet zijn. Hij benadrukt dat geloof los moet staan van het politiewerk: “Daar moet de politie voorzichtig in zijn. Geloof moet daar los van staan.” (*De Telegraaf*, 21 juni 2017).

Vanuit de politiek is te horen dat de gebedsoproep van de imam tot verbazing leidt. Een Kamerlid wil dan ook een kabinetsbrief over het waarom van deze activiteit, omdat dit haaks zou staan op het beleid: scheiding van kerk en staat. Dit is in *De Telegraaf* te lezen: “VVD-Kamerlid Tellegen: „Ik heb dit filmpje met stijgende verbazing zitten kijken.” Ze wil een kabinetsbrief over het waarom van deze activiteit.” (*De Telegraaf*, 21 juni 2017).

4.3.4 Nederland hoeft geen nationale vrije dag voor het Suikerfeest

Behalve dat de media zelf hun opinie weergeven over islamitische feestdagen of het perspectief aanhalen van scholen of organisaties, geven ze ook geluiden uit de maatschappij weer. Zo staat de maatschappij binnen de krantenartikelen negatief tegenover het inruilen van Tweede Pinksterdag voor het Suikerfeest als nationale feestdag. Zo zou het niet goed zijn als een christelijk georiënteerde feestdag zou verdwijnen ten gunste van een islamitische feestdag. Ook bespreekt het *NRC Handelsblad* dat het meer voor de hand ligt

om een andere seculiere, nationale feestdag voor Tweede Pinksterdag terug te krijgen in plaats van deze christelijke feestdag aan een andere religie te geven: “Maar in plaats van deze christelijke feestdag aan een andere religie te ‘schenken’ zou het meer voor de hand liggen om er een seculiere, nationale feestdag voor terug te krijgen.” (*NRC Handelsblad*, 8 mei 2018).

Daarnaast wordt in het *Algemeen Dagblad* besproken dat bij een christelijk land als Nederland geen feestdag uit een andere cultuur hoort, zeker niet als dat ten koste gaat van eeuwenoude tradities: “Nederland is een christelijk land, daar hoort geen feestdag uit een andere cultuur bij, zeker niet als dat ten koste gaat van onze eigen eeuwenoude tradities.” (*Algemeen Dagblad*, 3 juni 2017). Een ander geluid in het *Algemeen Dagblad* benadrukt ook dat niet al het oude maar moet verdwijnen en dat het accepteren van anderen niet betekent dat we maar aan zelfverloochening moeten doen. Al deze geluiden zijn gebaseerd op wat de kranten zeggen over de maatschappij, waarbij ‘de maatschappij’ vindt dat we onszelf niet moeten opofferen voor deze ruil.

4.3.5 Begrip voor islamitische feestdagen

Naast de negatieve geluiden die islamitische feestdagen veelal als bron van zorg zien, zijn in de geanalyseerde artikelen ook positieve geluiden terug te vinden die begrip tonen voor islamitische feestdagen. Zoals gezegd, zijn deze geluiden afkomstig vanuit scholen, werkgevers, collega’s en de politie. Dat de kranten meenemen dat er begrip is voor islamitische feestdagen vanuit scholen, organisaties en de overheid komt overeen met literatuur van Akbarzadeh en Smith (2005) die stellen dat Australische moslims zo nu en dan door de media als een onderdeel van de samenleving worden gezien. Zo blijkt uit het *Algemeen Dagblad* dat scholen leerlingen en leraren vrij geven voor islamitische feestdagen en houden ook christelijke scholen rekening met de feestdagen van het islamitische geloof: “Zowel het Globe als het Gregorius College zijn van christelijke signatuur, maar zelf vinden ze het niet meer dan normaal hun leerlingen ook islamitische feestdagen te gunnen.” (*Algemeen Dagblad*, 30 augustus 2017). Sommige scholen geven alle leerlingen vrij voor het Offerfeest en andere geven enkel islamitische leerlingen vrij. Daarnaast wordt in het *Algemeen Dagblad* benoemd dat scholen ook geen vrije dag mogen weigeren vanwege het Offerfeest: “Het Offerfeest voor moslims is geen officiële feestdag, maar scholen mogen kinderen geen vrije dag weigeren wanneer ouders die aanvragen om religieuze redenen.”

(*Algemeen Dagblad*, 11 juli 2017). Scholen houden rekening met de afwezigheid van islamitische leerlingen door de lesstof in een elektrische leeromgeving te zetten en leerlingen die niet christelijk zijn de islamitische feestdagen te “gunnen” en dit mee te nemen in de godsdienstlessen.

Bovendien houden werkgevers en collega’s volgens *de Volkskrant* en het *NRC Handelsblad* rekening met de Ramadan door bijvoorbeeld mee te denken met collega’s en aangepaste afspraken te maken. Zo kunnen werknemers het melden wanneer ze zich niet lekker voelen of te moe zijn en eventueel eerder naar huis: “Als ze zich niet lekker voelen of te moe zijn, kunnen ze dat melden en eventueel eerder naar huis. Met de roosters zijn we soepel.” (*de Volkskrant*, 23 juni 2017). Collega’s zijn begripvol tegenover vastende collega’s door bijvoorbeeld geen koffie te halen tijdens een overleg. Binnen de politie wordt rekening gehouden met de Ramadan door gezamenlijk een iftar (de maaltijd die na zonsondergang door vastende moslims wordt genuttigd) te organiseren: “De Amsterdamse politie organiseert ieder jaar, nu al zestien jaar lang, een iftar, de gezamenlijke maaltijd die tijdens de ramadan na zonsondergang wordt genuttigd.” (*NRC Handelsblad*, 23 juni 2017).

Tot slot benadrukken de initiatiefnemers van de feestdagenruil dat het inruilen van Tweede Pinksterdag voor het Suikerfeest een vorm van diversiteit is. Volgens hen kan er op deze manier rekening gehouden worden met de diversiteit van de Nederlandse samenleving, aldus het *NRC Handelsblad*: “De keuze om bij vrije feestdagen meer ruimte te geven aan de veelkleurigheid en meerstemmigheid die onze samenleving kenmerkt, kan prikkelen tot nieuwsgierigheid en juist samenhang en begrip.” (*NRC Handelsblad*, 1 juni 2017). Volgens het *NRC Handelsblad* is het goed dat de veelkleurigheid van de Nederlandse samenleving ook in “onze vrije dagen” tot uitdrukking komt.

4.3.6 Tegengeluiden

In de geanalyseerde krantenartikelen zijn ook tegengeluiden te vinden op de zorgen die spelen rondom islamitische feestdagen bij scholen, organisaties en de overheid. Zo bespreken de krantenartikelen dat de Ramadan niet direct een negatieve invloed heeft op de cijferscores. Ook spreken werknemers de zorgen tegen over de combinatie van vasten tijdens het werk door te benoemen dat ze het gewend zijn en dat ze hun werk hier niet op aanpassen: “Eddini heeft haar werkrooster nauwelijks aangepast. „Ik sla de lunchpauze over. Dan werk ik gewoon door”, vertelt ze. Wat niet betekent dat ze dan eerder naar huis

gaat.” (*NRC Handelsblad*, 23 juni 2017). Tot slot reageert de politie op de commotie rondom de georganiseerde iftar door aan te geven dat het van belang is dat de politie goed is aangesloten op de maatschappij en dat de gezamenlijke maaltijd hier een goed voorbeeld van is: “De Nationale politie zegt in een reactie dat het van belang is dat de politie goed aangesloten is op de maatschappij. Een iftar is een voorbeeld van ‘verbinding met de buitenwereld’ en kan dienen om collega’s te verbinden.” (*De Telegraaf*, 21 juni 2017).

5. Conclusie en discussie

In dit laatste hoofdstuk worden de deelvragen en de onderzoeksvraag beantwoord. Ook wordt er een koppeling gemaakt tussen de bestaande wetenschappelijke literatuur over het onderwerp islam in de media en de resultaten van dit onderzoek. Daarnaast worden de maatschappelijke implicaties van dit onderzoek benoemd. Tot slot wordt er op het onderzoeksproces gereflecteerd door beperkingen te bespreken en aanbevelingen voor vervolgonderzoek te doen.

5.1 Beantwoording onderzoeksvraag en deelvragen

Binnen dit onderzoek stond de volgende onderzoeksvraag centraal: *Hoe worden de islam en moslims gerepresenteerd in recente nieuwsartikelen (28 februari 2017 – 28 februari 2019) binnen Nederlandse kranten?* Ter beantwoording van de onderzoeksvraag lag de focus van dit onderzoek op drie onderwerpen (de bouw en financiering van moskeeën, de hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen), waarbij er per onderwerp een aparte deelvraag is opgesteld:

1. *Hoe worden de islam en moslims gerepresenteerd in krantenartikelen over de bouw en financiering van moskeeën?*
2. *Hoe worden de islam en moslims gerepresenteerd in krantenartikelen over het al dan niet dragen van een hoofddoek op de werkvloer door moslimvrouwen?*
3. *Hoe worden de islam en moslims gerepresenteerd in krantenartikelen over islamitische feestdagen?*

Deze deelvragen zullen eerst beantwoord worden en op basis van de antwoorden op deze deelvragen zal een antwoord op de hoofdvraag worden geformuleerd.

Wat betreft het eerste onderwerp, de bouw of financiering van moskeeën, komt uit dit onderzoek naar voren dat er een dominante stroming is die tegen buitenlandse financiering of de komst van nieuwe moskeeën is. Binnen deze negatieve stroming zijn de meeste geluiden die in de kranten worden gevonden afkomstig vanuit de politiek. De voornaamste argumenten tegen de bouw en buitenlandse financiering van moskeeën die door de kranten worden aangevoerd, zijn dat islamitische landen door middel van buitenlandse financiering invloed hebben op Nederlandse moskeeën, wat orthodoxe

stromingen van de islam binnen deze moskeeën zou stimuleren. Daarnaast nemen de kranten mee dat de politiek voornamelijk tegen de komst of bouw van nieuwe moskeeën is, doordat politici deze niet vertrouwen of niet vinden passen binnen een wijk. Er zijn wel tegengeluiden te horen op deze zorgen rondom de gebedshuizen, maar negatieve geluiden zijn binnen de algehele mediarepresentatie van moskeeën dominant. Als antwoord op de eerste deelvraag kan dus worden gesteld dat de islam en moslims negatief worden gerepresenteerd in krantenartikelen over de bouw en financiering van moskeeën.

Wat betreft de overige twee onderwerpen (hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen) is er gebleken dat er sprake is van een positieve en een negatieve stroming binnen de betekenisgeving van de kranten. Dit kan worden uitgelegd aan de hand van het concept van ambivalentie in mediaberichtgeving (Bruce, 2013). Bruce (2013) formuleert ambivalentie als een mediatechniek waarbij gebruikgemaakt wordt van dubbelzinnigheid. Zo gebruiken journalisten representaties die niet alleen het negatieve of het positieve laten zien, maar beide meenemen. Journalisten proberen op deze manier de tegenstrijdige discoursen over de islam en moslims met elkaar te combineren. Met ambivalentie blijft het stereotyperende beeld in de media wel (deels) op een impliciete manier intact. Positieve aspecten worden wel benoemd, maar het stereotyperende beeld in de media wordt niet ontkracht. Zo bespreken de kranten bij de hoofddoekjesdiscussie dat een hoofddoekverbod aan de ene kant eigenlijk niet terecht is, maar aan de andere kant juist wel op basis van argumenten vanuit de politie of politiek. Ook bij islamitische feestdagen bespreken de kranten dat er enerzijds begrip is voor deze feestdagen, maar anderzijds spelen er zorgen en is er sprake van onbegrip. Het antwoord op de tweede en derde deelvraag luidt daarom dat de islam en moslims in krantenartikelen over de hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen zowel negatief als positief, en dus op een ambivalentie manier, worden gerepresenteerd.

Uit de antwoorden op de deelvragen kan worden opgemaakt dat journalisten zich er bewuster van lijken te zijn dat ze niet slechts negatief kunnen praten over de islam, aangezien er bij twee van de drie onderwerpen ambivalentie voorkomt. Eerder onderzoek sprak wel van negatieve berichtgeving over de islam en moslims (Akbarzadeh & Smith, 2005; d'Haenens & Bink, 2007; Powell, 2011; Saeed, 2007; Shadid, 2005), maar nu lijkt ambivalentie de mediastrategie te zijn binnen de Nederlandse kranten. Kortom, dit huidige onderzoek naar Nederlandse krantenartikelen laat zien dat ambivalentie de manier is

waarop gepraat wordt.

Zoals benoemd, zijn bij de dominante verhalen die de media belichten tegengeluiden te herkennen op de zorgen die spelen rondom de islam en moslims. Desondanks zijn er, vooral bij het onderwerp moskeeën, veelal negatieve geluiden te horen waarbij angst voor infiltratie vanuit islamitische landen of orthodoxe vormen van de islam een belangrijk thema is. Journalisten putten bij het schrijven van artikelen mede uit alledaagse discoursen over de islam en moslims die circuleren in de samenleving. Deze discoursen beïnvloeden, deels onbewust, hun schrijven. Op basis van deze bevindingen kan als antwoord op de onderzoeksvraag geformuleerd worden dat de islam en moslims in recente nieuwsartikelen binnen Nederlandse kranten wisselend positief en negatief worden besproken, afhankelijk van het onderwerp. Moskeeën worden hoofdzakelijk gerepresenteerd als een gevaar voor de Nederlandse samenleving, terwijl het dragen van de hoofddoek op de werkvloer door moslimvrouwen en islamitische feestdagen wordt gerepresenteerd als ofwel onderdeel van de Nederlandse samenleving ofwel iets cultureel afwijkends.

5.2 Koppeling met literatuur

De bevindingen worden besproken in het licht van eerdere literatuur aan de hand van het proces van *Othering* (Said, 1978), het concept van ambivalentie (Bruce, 2013) en het geven van een stem aan de sociale groep van moslims (d'Haenens & Bink, 2007). Zo is dominant in de bevindingen dat er voornamelijk in de berichtgeving over de bouw en financiering van moskeeën een proces van *Othering* plaatsvindt. In de mediarepresentatie over buitenlandse financiering of de komst van nieuwe moskeeën maken de kranten vooral gebruik van een negatief discours, waarbinnen angst bestaat voor de invloed van islamitische landen, de verspreiding van orthodoxe vormen van de islam of de aanwezigheid van een moskee die niet binnen de wijk zou passen. Said (2008) benoemde al dat de islam *the Other* werd gemaakt door negatieve publicaties in Amerikaanse boeken en media. Ook de Nederlandse kranten van dit onderzoek tonen aan dat *Othering* te herkennen is in de krantenartikelen door de gebedshuizen te representeren als 'anders' door ze te linken aan negatieve aspecten. Daarnaast benoemt Said (1978) dat het Oriëntalisme gezien wordt als een westerse stijl om te domineren en gezag over het Oosten te hebben, wat binnen de representatie van moskeeën te herkennen is doordat de kranten de Nederlandse politiek weergeven als 'domein' dat controle wil hebben over de buitenlandse financiering van

moskeeën.

Bovendien is in het theoretisch kader en de methode benoemd dat geweld (Whitaker, 2002) en terrorisme (Powell, 2011) terugkerende stereotypen zijn die door de media aan moslims worden toegekend. Deze bevinding is ook binnen dit onderzoek naar voren gekomen binnen de mediarepresentatie over moskeeën, doordat de gebedshuizen in verband worden gebracht met radicalisme, jihad en extremisme. Dit vonden Martin en Phelan (2002) ook terug in hun onderzoek naar het media discours over terrorisme. Tot slot benoemde Dunn (2001) dat er in Sydney sprake was van een discours gericht tegen de komst van nieuwe moskeeën. Dit discours is ook te herkennen in de berichtgeving van de Nederlandse kranten over de bouw van moskeeën. Daarentegen spreken enkele neutrale geluiden dit negatieve discours over de islam en moslims enigszins tegen in de berichtgeving over moskeeën. De kranten schrijven soms op een neutrale manier over de organisaties die financiering verlenen aan Nederlandse moskeeën door hier enkel informatie over te geven. Volgens Akbarzadeh en Smith (2005) is er sprake van neutrale representatie wanneer journalisten vooral feiten aanhalen en zich niet mengen in de discussie rondom de islam en moslims, zoals dat in dit geval gebeurt.

Daarnaast wordt het proces van *Othering* het meest versterkt wanneer de media de geluiden van de maatschappij meenemen in de representatie van het dragen van de hoofddoek op de werkvloer door moslimvrouwen of het vieren van islamitische feestdagen. De media refereren hiermee aan de samenleving, waardoor er een krachtig discours tot stand komt, omdat er 'vanuit het volk' gesproken wordt. Bovendien vindt er *Ethnization of Islam* plaats bij het proces van *Othering*, doordat het dragen van de hoofddoek op de werkvloer door moslimvrouwen of het vieren van islamitische feestdagen door de media worden gerepresenteerd als iets cultureel afwijkend. Dit draagt eraan bij dat moslims binnen de Nederlandse kranten worden gerepresenteerd als een sociale groep met culturele kenmerken die niet overeenkomen met de 'Nederlandse' cultuur (Van Sterkenburg, 2011). De hoofddoek wordt in de kranten namelijk gerepresenteerd als iets dat niet 'neutraal' is en tevens worden de religieuze feestdagen van de islam gerepresenteerd als iets dat afwijkt van de Nederlandse cultuur.

Bij de mediarepresentatie over islamitische feestdagen nemen de kranten zorgen vanuit scholen, organisaties of de maatschappij mee, die aantonen dat moslims nog steeds als 'vreemd' worden gezien door hun religieuze gewoontes. Dunn (2001) gebruikte de

categorie 'vreemd' om negatieve representatie te herkennen en volgens Bloul (2008) kunnen religieuze verschillen ten grondslag liggen aan de tegenstelling in wie als etnische minderheidsgroep wordt gezien en wie als etnische meerderheidsgroep. Volgens d'Haenens en Bink (2007) is er binnen de Nederlandse media sprake van een discours dat moslims ziet als een bedreiging voor de 'Nederlandse manier van leven'. De Nederlandse kranten die binnen dit onderzoek zijn meegenomen, maken gebruik van een soortgelijk discours door te belichten dat er vanuit de Nederlandse samenleving weinig begrip is voor de overtuigingen van het islamitische geloof. Dit vergroot de tegenstelling van moslims als etnische minderheidsgroep en Nederlanders als etnische meerderheidsgroep.

Tot slot stelt Bloul (2008) dat de media bijdragen aan islamofobie, doordat ze de islam en moslims negatief belichten. Binnen de krantenartikelen over de onderwerpen die binnen dit onderzoek zijn meegenomen, is de berichtgeving deels negatief over de islam en moslims. Dit kan, zoals Bloul stelt, islamofobie verder aanwakkeren bij mensen. Het heersende discours over de islam en moslims wordt dus versterkt door deze gedeeltelijk negatieve representatie van de islam en moslims over moskeeën en door negatieve geluiden over het dragen van de hoofddoek op de werkvloer of over islamitische feestdagen aan te halen. Ogan et al. (2014) stellen dat islamfobie het meest samenhangt met de politieke denkbeelden van een persoon. De kranten nemen binnen het negatieve discours over de islam en moslims een aantal keer geluiden vanuit de PVV mee, een politieke partij die een sterke anti-islam agenda nastreeft. Dit kan ertoe leiden dat islamofobie versterkt wordt bij mensen met soortgelijke overtuigingen als de PVV.

Naast het proces van *Othering*, valt het concept van ambivalentie (Bruce, 2013) te herkennen in de mediaberichtgeving. De kranten putten uit zowel positieve als negatieve discourses bij de mediarepresentatie over het dragen van de hoofddoek op de werkvloer door moslimvrouwen en islamitische feestdagen. De kranten nemen hierbij positieve stromingen mee in de berichtgeving, maar zoals eerder benoemd, ontkrachten ze de stereotypen niet aangezien ze ook negatieve stromingen meenemen. Aan de ene kant wordt het negatieve discours dus tegengesproken door het positieve discours, maar nog steeds komt het negatieve discours voor in de mediaberichtgeving. Zo kan de ambivalentie waarvan bij de hoofddoekjesdiscussie sprake is enerzijds gekoppeld worden aan literatuur van Fekete (2004), die stelt dat de media en politiek aan de hand van de hoofddoekjesdiscussie benadrukken dat de multiculturele samenleving onder druk ligt. De

Nederlandse kranten van dit onderzoek belichten dat ook in Nederland moslimvrouwen de mogelijkheid willen hebben om hun hoofddoek te dragen op de werkvloer, maar dat de politiek een verbod hierop instelt. Dit sluit aan op wat Vink (2007) stelt, namelijk dat Nederland niet meer een grote voorstander is van culturele diversiteit.

Anderzijds geven de kranten het standpunt van de politie weer die juist vindt dat de hoofddoek onderdeel moet worden van het uniform, omdat moslims deel uitmaken van de multiculturele samenleving. Dit komt overeen met wat auteurs als Akbarzadeh en Smith (2005) stellen, namelijk dat Australische moslims binnen kranten in Australië eveneens als onderdeel van de samenleving worden gezien. Daarnaast wordt het hoofddoekverbod door de kranten soms gerepresenteerd als een vorm van discriminatie. Dunn et al. (2007) benoemen dat er binnen een maatschappij onderscheid wordt gemaakt tussen moslims en niet-moslims, welke ook gemaakt wordt binnen de discussie over het hoofddoekverbod. De kranten nemen tevens negatieve reacties vanuit de maatschappij mee, waarin gesteld wordt dat het dragen van een hoofddoek op de werkvloer door moslimvrouwen een uiting is van onderdrukking van vrouwen. Dit komt overeen met literatuur van d'Haenens en Bink (2007) die stellen dat de islam regelmatig wordt geassocieerd met de onderdrukking van vrouwen.

Ook in de berichtgeving over islamitische feestdagen is sprake van ambivalentie, waarbij enerzijds vooral begrip wordt getoond voor islamitische feestdagen en anderzijds vooral zorgen worden geuit over het functioneren of presteren van vastende moslimwerknemers of leerlingen. Daarnaast mag Tweede Pinksterdag niet worden ingeruild voor een islamitische feestdag volgens de maatschappij, aldus de meeste kranten. Het feit dat er volgens de kranten begrip wordt getoond voor de feestdagen van moslims vanuit scholen, organisaties en de overheid of de maatschappij laat zien dat deze sociale groep deels wordt gezien als onderdeel van de Nederlandse samenleving. Dit valt vooral te herkennen in krantenartikelen die schrijven dat het ruilen van Tweede Pinksterdag voor het Suikerfeest past binnen de diversiteit van de Nederlandse samenleving. Dit toont dat de multiculturele samenleving *niet*, in tegenstelling tot wat d'Haenens en Bink (2007) stellen, slechts negatief wordt gerepresenteerd door de media.

Tot slot is er gekeken of de kranten de stem van moslims in hun berichtgeving meenemen. Dit betekent dat het perspectief van de moslimgemeenschap ook wordt meegenomen in de artikelen. Er wordt wel eens een stem gegeven aan de moslimgemeenschap, maar het blijft beperkt. De stem van moslims is minder

vertegenwoordigd in de krantenartikelen, terwijl het wel over hen gaat. Zo is de stem van moslims minder aanwezig binnen de mediarepresentatie over de islam en moslims dan andere stemmen, zoals die van de maatschappij of politiek. Net als in het onderzoek van d'Haenens en Bink (2007) spreken moslims, wanneer zij worden aangehaald, in de helft van de gevallen op persoonlijke titel en in de andere helft van de gevallen namens islamitische organisaties of instellingen. Bij de berichtgeving over de financiering of bouw van moskeeën wordt vooral vanuit het bestuur van de moskee gesproken, terwijl bij de ambivalente artikelen over de hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen moslims namens zichzelf aan het woord komen. Doordat de mening van moslims in de kranten wordt meegenomen, wordt de mogelijkheid geboden om vooroordelen af te breken. Voor het discours over de islam en moslims betekent dit dat het nog steeds voornamelijk wordt gerepresenteerd vanuit het perspectief van journalisten met een westerse achtergrond die bij de kranten werken, maar dat er in de betekenisgeving wel enige ruimte wordt gegeven aan de sociale groep van moslims zelf.

5.3 Maatschappelijke implicaties

Dit onderzoek heeft aangetoond dat er dubbelzinnigheid bestaat in de recente berichtgeving over de islam en moslims in Nederlandse kranten, die onder te verdelen is in een positieve en negatieve stroming en mede afhangt van het onderwerp waarover wordt geschreven. Journalisten spelen een grote rol bij zowel deze negatieve als positieve representatie uit de krantenartikelen van dit onderzoek. Zo hebben de media, als een van de sociale factoren waaruit mensen informatie halen, de verantwoordelijkheid om de islam en moslims zo evenwichtig mogelijk in het nieuws te brengen. Desondanks is de berichtgeving vaak geschreven vanuit een eenzijdig perspectief (voornamelijk vanuit dat van de etnische meerderheidsgroep) en missen journalisten hierdoor mogelijk de andere kant van het verhaal. Ook wordt er in de krantenartikelen weinig het woord gegeven aan de moslimgemeenschap, waardoor moslims zich minder snel gehoord kunnen voelen.

Bovendien kan bepaalde representatie, zoals gevonden werd bij het onderwerp moskeeën, moslims verder distantiëren van de maatschappij. Wanneer journalisten het proces van *Othering* versterken, wordt ook het wij-zij onderscheid vergroot. Hierop is meer reflectie nodig vanuit de media, omdat het proces van *Othering* een bepaald vooroordeel in zich heeft door negatieve aspecten te linken aan de islam en moslims. Journalisten werken

vaak met deadlines en zijn daardoor wellicht geneigd te putten uit makkelijk beschikbare discoursen over de islam en moslims die in de samenleving circuleren. Daarom is het goed dat journalisten reflecteren op de manier waarop zij schrijven over de islam en moslims en zien waar zij (negatieve) verbanden leggen.

De resultaten van dit onderzoek laten journalisten die het nieuws produceren zien dat ambivalentie binnen de representatie van de islam en moslims in Nederlandse kranten de mediastrategie is geworden. Vanuit ambivalentie belichten journalisten meerdere aspecten van hetzelfde nieuws. Zo kunnen artikelen die tevens positieve standpunten tegenover islamitische feestdagen en het dragen van een hoofddoek op de werkvloer meenemen de afstand tussen moslims en andere sociale groepen verkleinen. Daarnaast toont dit onderzoek journalisten welke negatieve associaties over de islam en moslims in de krantenartikelen te vinden zijn. Op deze manier zijn ze bewust van de manier waarop zij binnen de onderwerpen moskeeën, hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen schrijven over de islam en moslims.

5.4 Beperkingen en aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Dit onderzoek heeft getracht om een groter geheel te analyseren door de focus te leggen op drie verschillende onderwerpen. De geanalyseerde artikelen zijn een selectie van de totaal in LexisNexis gevonden berichtgeving over moskeeën, de hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen in Nederlandse kranten. Binnen dit onderzoek zijn slechts artikelen van de vier grootste dagbladen geanalyseerd waarbij er niet is gekeken naar de verschillen in berichtgeving tussen de kranten. Ook zijn artikelen over de aanslag in Utrecht niet meegenomen binnen de datacollectie, doordat deze buiten de periode van dataverzameling viel. Deze aanslag heeft wellicht ook veel berichtgeving in de media rond de sociale groep van moslims opgeleverd, maar dit onderzoek heeft de meer 'alledaagse' berichtgeving onderzocht. Een interessant idee voor toekomstig onderzoek zou dus kunnen zijn om een vergelijking te maken tussen de berichtgeving van de nationale dagbladen, waarbij ook krantenartikelen over de aanslag in Utrecht meegenomen worden. Op deze manier kan onderzocht worden hoe de Nederlandse media in 2019 berichten over dit onderwerp en of er verschil zit in de berichtgeving tussen verschillende kranten.

Bij de algemene verkenning in LexisNexis viel op dat regionale dagbladen, naast nationale dagbladen, veel over de onderwerpen moskeeën, hoofddoekjesdiscussie en

islamitische feestdagen berichten. Op basis hiervan is een aanbeveling voor toekomstig onderzoek om een vergelijking te maken tussen regionale en nationale dagbladen over hun berichtgeving over de islam en moslims. NOS (2019) stelt namelijk dat diverse regio's politiek gezien verschillend tegen de islam en moslims aankijken. Zo is er uit de provinciale verkiezingen van maart 2019 naar voren gekomen dat er relatief het meest op de PVV wordt gestemd in Limburg en dat er in het westen van het land relatief het meest wordt gestemd op Forum voor Democratie (NOS, 2019). Wegens deze regionale verschillen is het tevens interessant om te onderzoeken of regionale dagbladen verschillen in de representatie van de islam en moslims. Daarnaast kijkt veel wetenschappelijk onderzoek, evenals dit onderzoek, enkel naar de mediaberichtgeving en niet naar het perspectief van journalisten of de moslims zelf. Daarom is een andere aanbeveling voor vervolgonderzoek om interviews met moslims of journalisten af te nemen over hun ervaringen of meningen over de mediaberichtgeving.

Met dit huidige onderzoek is inzicht verkregen in de representatie van de islam en moslims binnen de recente berichtgeving van Nederlandse kranten. In het theoretisch kader (p. 7) is benoemd dat representaties gevolgen met zich meebrengen, doordat mensen gebruik kunnen maken van de specifieke woorden of beelden die in de krantenartikelen aanwezig zijn om de wereld te begrijpen. De specifieke ideeën over sociale groepen kunnen bepalen hoe mensen tegen anderen aankijken. Dit houdt dus in dat mensen naar aanleiding van de negatieve geluiden bij het onderwerp moskeeën, maar ook bij de hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen, negatiever tegen de gebedshuizen, het dragen van een hoofddoek of de feestdagen gaan aankijken. Daarentegen kunnen de positieve geluiden binnen de onderwerpen hoofddoekjesdiscussie of islamitische feestdagen ervoor zorgen dat mensen meer begrip krijgen voor de islam en moslims. Op basis hiervan is een aanbeveling voor vervolgonderzoek om lezersreacties onder de digitale artikelen te analyseren om op deze manier te onderzoeken wat voor discours hierin te herkennen valt. Kortom, publieksonderzoek is, evenals meer onderzoek onder journalisten zelf, een goede aanvulling.

Literatuurlijst

- Aguayo, M. (2009). Representations of Muslim bodies in the kingdom: Deconstructing discourses in Hollywood. *Global Media Journal*, 2(2), 41. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.558.761&rep=rep1&type=pdf>
- Ahmed, S., & Matthes, J. (2017). Media representation of Muslims and Islam from 2000 to 2015: A meta-analysis. *International Communication Gazette*, 79(3), 219-244. <https://doi.org/10.1177%2F1748048516656305>
- Akbarzadeh, S., & Smith, B. (2005). The representation of Islam and Muslims in the media. *School of Political and Social Inquiry*, 4. https://www.academia.edu/8645594/The_Representation_of_Islam_and_Muslims_in_the_Media
- Bloul, R. A. (2008). Anti-discrimination laws, Islamophobia, and ethnicization of Muslim identities in Europe and Australia. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 28(1), 7-25. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1080/13602000802011036>
- Boeije, H. (2010). *Analysis in qualitative research*. London: Sage.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bruce, T. (2013). Reflections on communication and sport: On women and femininities. *Communication & Sport*, 1(1-2), 125-137. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1177/2167479512472883>
- Campbell, C. P. (1995). *Race, myth and the news*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- d'Haenens, L., & Bink, S. (2007). Islam in the Dutch press: with special attention to the Algemeen Dagblad. *Media, Culture & Society*, 29(1), 135-149. <https://doi.org/10.1177%2F0163443706072002>
- Dunn, K. M. (2001). Representations of Islam in the politics of mosque development in Sydney. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, 92(3), 291-308. <https://doi.org/10.1111/1467-9663.00158>
- Dunn, K. M., Klocker, N., & Salabay, T. (2007). Contemporary racism and Islamaphobia in Australia: Racializing religion. *Ethnicities*, 7(4), 564-589. <https://doi.org/10.1177%2F1468796807084017>
- Dwyer, C. (1998). challenging dominant representations of young British Muslim women. *Cool places: Geographies of youth cultures*, 50. London: Routledge.

- Essed, P., & Trienekens, S. (2008). 'Who wants to feel white?' Race, Dutch culture and contested identities. *Ethnic and Racial Studies*, 31(1), 52-72.
<https://doi.org/10.1080/01419870701538885>
- Fekete, L. (2004). Anti-Muslim racism and the European security state. *Race & Class*, 46(1), 3-29. <https://doi.org/10.1177%2F0306396804045512>
- Forum voor Democratie. (2019). *Wet Bescherming Nederlandse Waarden*. Geraadpleegd van <https://forumvoordemocratie.nl/standpunten/wet-bnw>
- Gana, N. (2008). Introduction: Race, Islam, and the task of Muslim and Arab American writing. *Pmla*, 123(5), 1573-1580. <https://doi.org/10.1632/pmla.2008.123.5.1573>
- Hall, S. (1973). Encoding and decoding in the television discourse.
- Hall, S. (1978). *Policing the Crisis*. London: Constable.
- Hall, S. (1992). The West and the Rest: Discourse and power.
- Hall, S. (1997). The work of representation. *Representation: Cultural representations and signifying practices*, 2, 13-74.
- Heeren, J., & Zick, A. (2014). Misleading images: Results from interviews with media producers, journalists and consumers on Muslims and Islam in German media. *Middle East Journal of Culture and Communication*, 7(1), 46-63. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1163/18739865-00701003>
- Hopkins, P. E. (2004). Young Muslim men in Scotland: inclusions and exclusions. *Children's geographies*, 2(2), 257-272. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1080/14733280410001720548>
- Ibrahim, D. (2010). The framing of Islam on network news following the September 11th attacks. *International Communication Gazette*, 72(1), 111-125.
<https://doi.org/10.1177%2F1748048509350342>
- Khatib, L. (2006). Nationalism and Otherness: The representation of Islamic fundamentalism in Egyptian cinema. *European journal of cultural studies*, 9(1), 63-80.
<https://doi.org/10.1177%2F1367549406060808>
- Lucassen, L. (2005). *The immigrant threat: The integration of old and new migrants in Western Europe since 1850*. Chicago: University of Illinois Press.
- Martin, P., & Phelan, S. (2002). Representing Islam in the wake of September 11: A comparison of US television and CNN online messageboard discourses. *Prometheus*, 20(3), 263-269.

- <https://doi.org/10.1080/08109020210141371>
- Matthews, B., & Ross, L. (2010). *Research Methods: A Practical Guide for the Social Sciences*. Harlow, England: Pearson Education Limited.
- Meijer, I. C., & de Bruin, J. (2003). The value of entertainment for multicultural society: a comparative approach towards 'white' and 'black' soap opera talk. *Media, Culture & Society*, 25(5), 695-703. <https://doi.org/10.1177/01634437030255007>
- Mishra, S. (2007). Saving Muslim women and fighting Muslim men: Analysis of representations in the New York Times. *Global Media Journal*, 6(11), 1-20. <http://www.globalmediajournal.com/open-access/saving-muslim-women-and-fighting-muslim-menanalysis-of-representations-in-the-new-york-times.php?aid=35266>
- NOM (Nationaal Onderzoek Multimedia). (2018). NOM Mediamerken 2018-IV. Geraadpleegd van <https://dundasbi.reports.nl/NOM/Dashboard/Dashboard?guidinput=a79ecc0d-4797-4ef6-9ec8-4a3a0ef83520>
- NOS. (2019, 23 maart). *De nieuwe politieke kaart van Nederland: versnippering in beeld*. Geraadpleegd van <https://nos.nl/artikel/2277253-de-nieuwe-politieke-kaart-van-nederland-versnippering-in-beeld.html>
- Ogan, C., Willnat, L., Pennington, R., & Bashir, M. (2014). The rise of anti-Muslim prejudice: Media and Islamophobia in Europe and the United States. *International Communication Gazette*, 76(1), 27-46. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1177/1748048513504048>
- Phalet, K., & Ter Wal, J. (2004). Moslim in Nederland. De publieke discussie over de islam in Nederland. Een analyse van artikelen in de Volkskrant 1998-2002. *SCP werkdocument 106d. ed.*). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Powell, K. A. (2011). Framing Islam: An analysis of US media coverage of terrorism since 9/11. *Communication Studies*, 62(1), 90-112. <https://doi.org/10.1080/10510974.2011.533599>
- Rich, E. (1979). User modeling via stereotypes. *Cognitive science*, 3(4), 329-354. [https://doi.org/10.1016/S0364-0213\(79\)80012-9](https://doi.org/10.1016/S0364-0213(79)80012-9)
- Ruigrok, N., & Van Atteveldt, W. (2007). Global angling with a local angle: How US, British, and Dutch newspapers frame global and local terrorist attacks. *Harvard International Journal of Press/Politics*, 12(1), 68-90.

- <https://doi.org/10.1177%2F1081180X06297436>
- Saeed, A. (2007). Media, racism and Islamophobia: The representation of Islam and Muslims in the media. *Sociology Compass*, 1(2), 443-462.
<https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2007.00039.x>
- Said, E. (1978). *Orientalism*. London: Penguin Books.
- Said, E. (2008). *Covering Islam: How the media and the experts determine how we see the rest of the world (Fully revised edition)*. Random House.
- Sardar, Z. (1999). *Orientalism*. Buckingham, UK: Open University Press.
- Semetko, H. A., & Valkenburg, P. M. (2000). Framing European politics: A content analysis of press and television news. *Journal of communication*, 50(2), 93-109. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1111/j.1460-2466.2000.tb02843.x>
- Scholten, P., & Holzhacker, R. (2009). Bonding, bridging and ethnic minorities in the Netherlands: changing discourses in a changing nation. *Nations and Nationalism*, 15(1), 81-100. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2009.00350.x>
- Shadid, W. (2005). Berichtgeving over moslims en de islam in de westerse media: Beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën. *Tijdschrift voor communicatiewetenschap*, 33(4), 330-346. <https://interculturelecommunicatie.com/download/westerse%20media%20en%20islam.pdf>
- Tibi, B. (2010). Ethnicity of fear? Islamic migration and the ethnicization of Islam in Europe. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 10(1), 126-157.
<https://doi.org/10.1111/j.1754-9469.2010.01038.x>
- Van Sterkenburg, J. (2011). *Race, ethnicity and the sport media*. Amsterdam: Pallas Publications/Amsterdam University Press.
- Van Sterkenburg, J., Knoppers, A., & de Leeuw, S. (2012). Constructing racial/ethnic difference in and through Dutch televised soccer commentary. *Journal of Sport and Social Issues*, 36(4), 422-442. <https://doi.org/10.1177%2F0193723512448664>
- Vink, M. P. (2007). Dutch 'multiculturalism' beyond the pillarisation myth. *Political Studies Review*, 5(3), 337-350. <https://doi-org.eur.idm.oclc.org/10.1111/j.1478-9299.2007.00134.x>
- Vreeken, R. (2019, 15 maart). *Leiders moslimlanden vinden aanslag Christchurch het gevolg van islamofobie in het Westen*. Geraadpleegd van <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/leiders-moslimlanden-vinden->

aanslag-christchurch-het-gevolg-van-islamofobie-in-het-
westen~b358cbe1/?referer=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F

Waardenburg, J. D. J. (2001). *Institutionele vormgevingen van de islam in Nederland gezien in Europees perspectief*, WRR Werkdocumenten nr. W118, Den Haag.

Watt, W. M., & Welch, A. T. (1968). *What is Islam?* London: Longmans.

Whitaker, B. (2002). Islam and the British press after September 11. *Islam and the media*.

Bijlagen

Bijlage 1. Overzicht van de krantenartikelen

Onderwerp moskeeën:

1. Moskeebesturen moeten onder ede gehoord – 21 februari 2019 – *De Telegraaf*
2. 'Het bleek toch wel een taai onderwerp'; *Koolmees* Minister worstelt met buitenlands geld moskeeën – 15 februari 2019 – *NRC Handelsblad*
3. Kabinet wil giften uit 'onvrije landen' blokkeren; Ongewenst geld – 12 februari 2019 – *NRC Handelsblad*
4. Aboutaleb op het matje na 'foute lobby' – 30 januari 2019 – *Algemeen Dagblad*
5. De omstreden lobby van Aboutaleb – 29 januari 2019 – *NRC Handelsblad*
6. Teleurstelling groot bij bestuur As-Soennah – 4 oktober 2018 – *Algemeen Dagblad*
7. Kolff: Vertrouwen in Dordtse moskee Al Fath – 13 september 2018 – *Algemeen Dagblad*
8. Moskee Al Fath koopt 'ingepikt' land van Dordt – 5 september 2018 – *Algemeen Dagblad*
9. 'Geen moskee in volksbuurtje' – 28 augustus 2018 – *De Telegraaf*
10. Moskee El Fath reageert: 'Imam was niet radicaal' – 21 juni 2018 – *Algemeen Dagblad*
11. Belasting - voordeel As-Soennah ingetrokken – 20 juni 2018 – *Algemeen Dagblad*
12. Financiering met vraagteken – 9 juni 2018 – *Algemeen Dagblad*
13. Oostenrijk sluit moskeeën – 9 juni 2018 – *Algemeen Dagblad*
14. Oostenrijk pakt radicale predikers aan – 9 juni 2018 – *De Telegraaf*
15. Moskee geeft inzicht in financiering bouw – 5 juni 2018 – *Algemeen Dagblad*
16. Ingrijpen bij moskee is moeilijk – 1 juni 2018 – *Algemeen Dagblad*
17. Niet-strafbaar gedrag toch aanpakken – 31 mei 2018 - *NRC Handelsblad*
18. Onderzoek NRC Gemeenteraad Den Haag: geen subsidie meer voor As Soennah-moskee – 18 mei 2018 – *NRC Handelsblad*
19. Geen cent meer naar As-Soennah – 18 mei 2018 – *Algemeen Dagblad*
20. As-Soennah belooft meer openheid – 5 mei 2018 – *Algemeen Dagblad*

Onderwerp hoofddoekjesdiscussie:

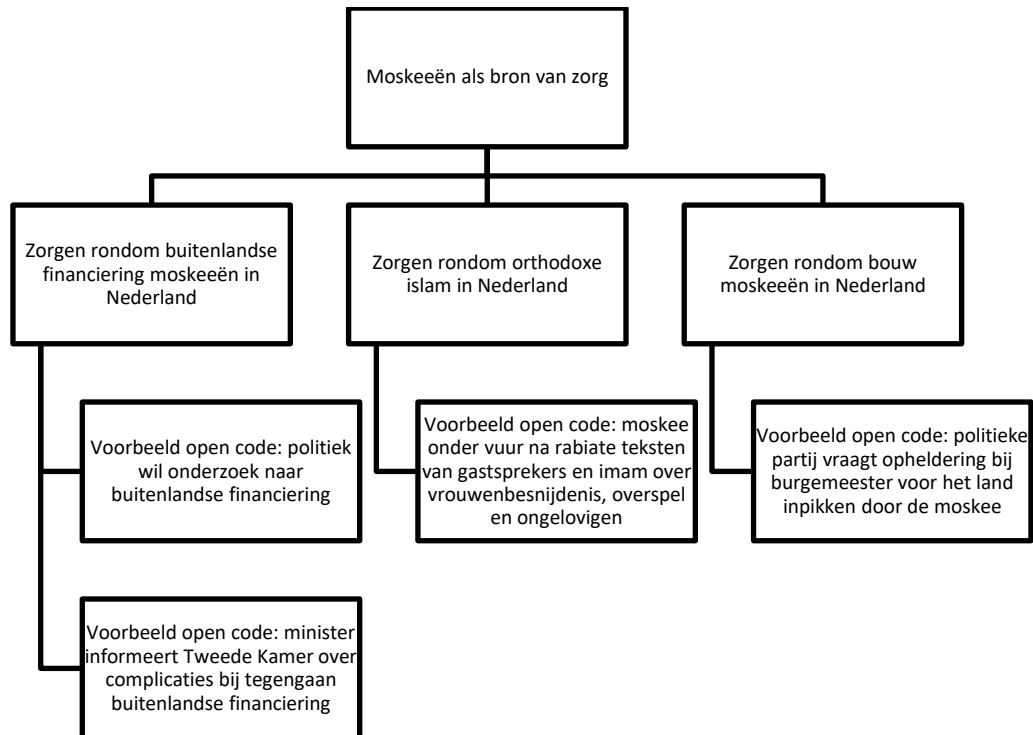
1. Het nieuwe Nederland verdient een plaats in de media – 23 juli 2018 – *NRC Handelsblad*
2. Gelijkheid voor iedereen – 22 november 2017 – *De Telegraaf*
3. Discussie barst nu echt los – 21 november 2017 – *Algemeen Dagblad*
4. Politiedewerker eist dat ze hoofddoek mag dragen – 19 oktober 2017 – *de Volkskrant*
5. Agente: Ik wil mijn hoofddoekje dragen – 19 oktober 2017 – *Algemeen Dagblad*
6. Zes vragen over een hoofddoekverbod op school – 4 juli 2017 – *Algemeen Dagblad*
7. Commotie over ‘verbod’ hoofddoek – 3 juli 2017 – *Algemeen Dagblad*
8. ‘Geen straf hoofddoek-agente’ – 22 mei 2017 – *De Telegraaf*
9. Hou onze politie neutraal – 20 mei 2017 – *De Telegraaf*
10. ‘Verbod op hoofddoek mag niet’ – 19 mei 2017 – *de Volkskrant*
11. Het kan in New York, kan het ook hier? – 19 mei 2017 – *de Volkskrant*
12. Hoofddoek bij agenten, maakt dat kans? – 19 mei 2017 – *NRC Handelsblad*
13. In Engeland is een hoofddoekje bij de politie normaal – 18 mei 2017 – *Algemeen Dagblad*
14. ‘Mijn hoofddoek doet er helemaal niet toe’ – 17 maart 2017 – *NRC Handelsblad*
15. EUROpees hof van justitie Het hoofddoekverbod is een nederlaag voor de godsdienstvrijheid – 17 maart 2017 – *NRC Handelsblad*

Onderwerp islamitische feestdagen:

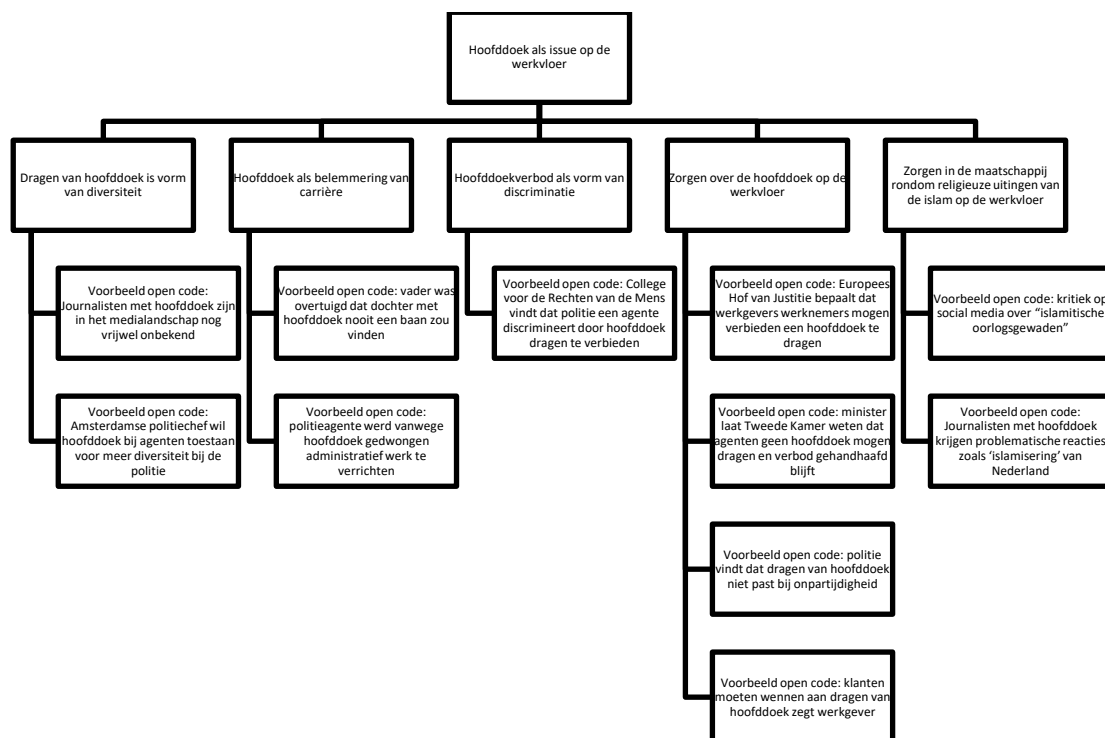
1. Ramadan: goed eten bij Ramadan – 16 mei 2018 – *Algemeen Dagblad*
2. Eindexamen doen op lege maag – 15 mei 2018 – *de Volkskrant*
3. Geen nationale vrije dag voor vieren van het Suikerfeest – 8 mei 2018 – *NRC Handelsblad*
4. Meer Utrechtse scholen geven vrij voor Offerfeest – 30 augustus 2017 – *Algemeen Dagblad*
5. Feest – 11 juli 2017 – *Algemeen Dagblad*
6. Heetste werkdag van de Ramadan – 23 juni 2017 – *de Volkskrant*
7. Soms zijn collega's iets te begripvol – 23 juni 2017 – *NRC Handelsblad*
8. Ook iftar politiebond – 21 juni 2017 – *De Telegraaf*
9. Metamorfose – 3 juni 2017 – *Algemeen Dagblad*
10. Ruil Tweede Pinksterdag in voor Suikerfeest – 1 juni 2017 – *NRC Handelsblad*

Bijlage 2. Codeboom per onderwerp (moskeeën, hoofddoekjesdiscussie en islamitische feestdagen)

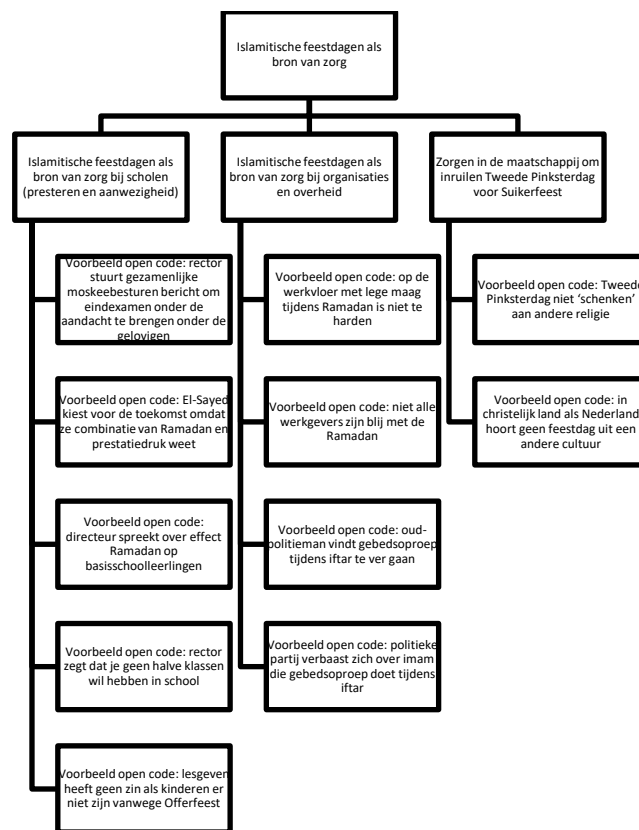
Codeboom 1. Moskeeën als bron van zorg

Codeboom 2. Hoofddoek als issue op de werkvloer

Codeboom 3. Islamitische feestdagen als bron van zorg

Codeboom 4. Begrip voor islamitische feestdagen

